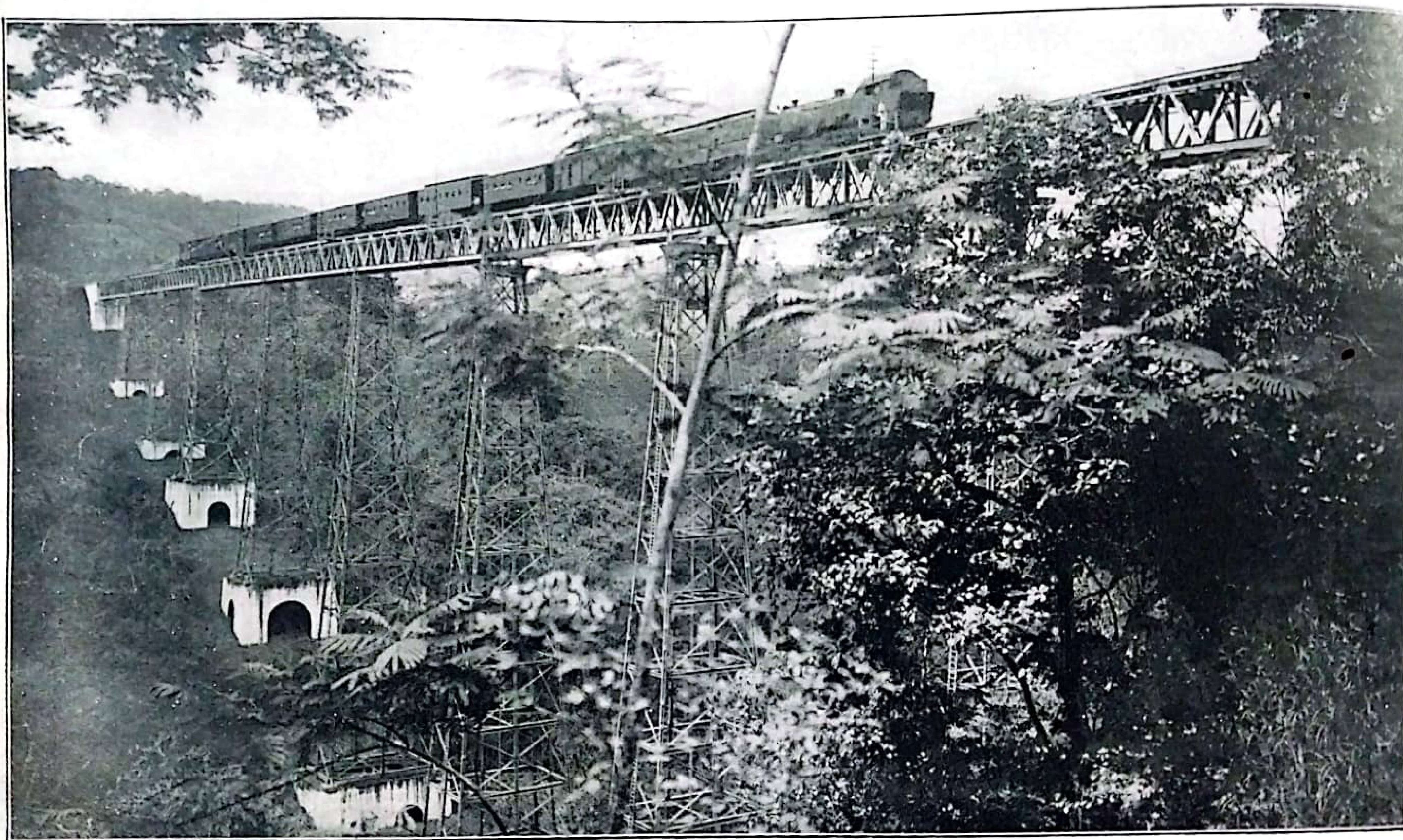
Bandoeng
de Stad op de Hoogvlakte





ONDANKS ALLES – NAAR BANDOENG!

INLEIDING.

Uren lang heeft de zware bergljinlocomotief, met haar twee maal vier gekoppelde assen, gezwoegd, zijn last medesleepend, steeds hooger de bergen in. Donderend over tientallen viaducten, rommelend door de tunnel, knarsend in de tallooze bochten, tot de laatste helling overwonnen is en de trein kalm het station Padalarang en daarmede de Bandoengsche hoogvlakte binnenglijdt.

De reizigers, die in de laagvlakte nog loom en lusteloos op de banken zaten, zijn langzamerhand in beweging gekomen. Het wonderschoone landschap vroeg steeds meer hun belangstelling en in Padalarang verpoost menigeen zich even door een wandelingetje op het perron te maken.

De frissche, soms reeds vrij koude avondwind waait onder de stationskap door en de opwekkende berglucht doet ieder een zucht van verlichting slaken.

Doch Padalarang kan ons verder geen belang inboezemen, maar wel *Bandoeng*, het doel van onze reis en van de beschouwingen, in dit boekje aan haar gewijd.

Wanneer we een half uurtje later in de vallende schemering die plaats binnenstoomen, komt ons licht en opgewektheid tegemoet en prijzen we ons gelukkig hier te kunnen verblijven, hier onze woonplaats te hebben.

Hoe kort pas is het geleden, dat slechts weinigen er aan dachten Bandoeng tot woonplaats te kiezen, wanneer zijn werkkring hem er niet toe noopte. Bij velen was Bandoeng toen nog onbekend en onbemind. Maar het laatste decennium verwierf Bandoeng grooter bekendheid, kwam steeds meer in trek en aan dit boekje is het, al het goede, dat Bandoeng biedt, in nog wijder kring bekend te maken.

We hebben getracht dit zonder de overdrijving, die schaa ten uitvoer te brengen. Moge deze onze geliefde woonplaa die in zoo korten tijd van een aardig binnenplaatsje uitgroei tot de derde stad van Indië, die den bewoner op bijna gebied geeft, wat hij hier te lande maar verlangen kan, o hiervan overvloedig de vruchten plukken.

GESCHIEDENIS.

De bijna Amerikaansche groei van Bandoeng en omstandigheid, dat de plaats pas ruim honderd ja bestaat, maken, dat de geschiedenis in betrekkel weinig woorden te vertellen is.

De zetel van den regent was ruim honderd jaar geled 9 K.M. zuidelijker dan thans gelegen. Bandoeng lag to waar de Tjikapoendoeng in de Tjitaroem stroomt en wel plaats thans nog Dajeuh Kolot (oude stad) wordt genoem

Toen Daendels, die niet van halve maatregelen hield, d grooten postweg liet aanleggen, vond hij uit een oogpu van bestuur en in het belang van de cultures, het gewensc dat de regent met zijn hofhouding maar aan dien nieuw weg kwam wonen en hij gaf bevel: „de hoofdnegorij v „Bandoeng naar Tjikapoendoeng aan den grooten weg „verplaatsen".

(Wie hierover uitvoerig wil lezen, schaffe zich d *Gids van Bandoeng en omstreken* door S. A. Reits en W. H. Hoogland, uitgave van de N.V. Mij. Vorkink Bandoeng, aan).

Die verhuizing vond plaats in 1810 en in 1846 bedro het aantal der Europeanen nog slechts 9, dat der Chinee



DEPARTEMENT VAN GOUVERNEMENTS-BEDRIJVEN.

13, dat der Arabieren 30 en der Inlanders 11000. Bandoeng was toen niet meer dan een flinke dessa.

De eerste schrede voorwaarts was de verplaatsing van den residentszetel van Tjiandjoer naar Bandoeng in 1862. Niettemin bleef het hier een landelijk bestaan. Sneller ging het voorwaarts, toen in 1884 de spoorlijn van Tjiandjoer naar Bandoeng werd geopend, al zou het nog 10 jaar duren, voor de verbinding met Midden- en Oost-Java tot stand kwam.

Met den spoorweg kwam de vooruitgang. De werkplaatsen, bureaux en magazijnen van de Westerlijnen der S.S. kwamen gereed en toen ging het pas goed crescendo.

Bedroeg in 1890 het aantal Europeanen nog slechts 340, thans, 1926, is dit getal gestegen tot ruim 16000, ongeacht de in de kazernes wonende Europeesche mindere militairen en hunne gezinnen.

In 1906 kwam de kortere verbinding met Batavia via Krawang-Tjikampek tot stand, waardoor eerstgenoemde plaats in ruim 4½ uur te bereiken was.

Uit strategische overwegingen werd in 1913 het Departement van Oorlog hierheen verplaatst, gevolgd door tal van militaire bureaux en diensten, waarvan de Artillerie-Constructie Winkel, de Luchtvaartafdeeling en de Projectielenfabriek wel de voornaamste zijn.

Was Bandoeng hiermede weer sterk in beteekenis toegenomen, nog sterker werd de groei, toen de in 1920 opgetreden Directeur van Gouvernementsbedrijven, Ir. P. A. Roelofsen, die de groote beteekenis van een koel klimaat en een frissche, mooie omgeving voor iemands arbeidsvermogen wist te waardeeren, van de Regeering verkreeg, dat zijn departement van Weltevreden naar Bandoeng zou worden overgebracht.

Deze overbrenging kreeg haar beslag, toen de laatste der overkomende diensten, die van den Mijnbouw, in Juli 192- hier onder dak gebracht werd.

Zooals uit het bovenstaande blijkt, is Bandoeng geen sta- voor oudheidkenners, doch wel voor hen, die het jonge frissche leven liefhebben.

LIGGING.

Bandoeng ligt in het noordelijk deel van het midden de- naar haar genoemde hoogvlakte en haar noordelijkste buitenwijken strekken zich uit tot den voet van der bergrug, waarachter Lembang en verder de Tangkoeban Prahoe ligt.

Deze 2023 M. hooge vulkaan ligt op 17 KM hemelsbreedte precies ten noorden van Bandoeng, zooals de 2330 M. hooge G. Malabar er 26 KM. juist ten zuiden van ligt.

De hoogvlakte zelf is ten noorden begrensd door de berger Boerangrang, Tangkoeban Prahoe, Palasari, Manglajang, Boekit Djarian, Karoembie, ten oosten door den Mandalawang en Goentoer, ten Zuiden door den Rakoetak, den Malabar Tiloe en Patoeha, ten westen door eenig minder bekend lage gebergte, als de Goenoeng Kasoer en G. Goeha.

Waar men zich ook te Bandoeng bevindt, overal ziet men zich een van die kolossen in het blauwe verschiet verheffen stralend in de ochtendzon, soms de toppen gehuld in zich opstapelende wolkgevaarten, of gloeiend in het avondlicht.

Wat Bandoeng bovenal zoo aantrekkelijk maakt, is de hooge ligging en daardoor lagere temperatuur, waarop we strak terugkomen.

Reeds bij aankomst vonden we de hoogte van het station vermeld: 706 M., wat vrijwel de gemiddelde hoogte is



De aloon-aloon ligt juist op 700 M., het op bijna 3 K. M. afstand gelegen zuidelijkste deel der stad op 680 M., waaruit volgt, dat het niveau-verschil, zeer ten bate van het verkeer, niet noemenswaard is. In oostelijke richting is het verschil nog geringer, daar ligt het stadsdeel Tjikoedapateuh op 691 M. Slechts naar het noorden, waar we den voet der bergen naderen, langs den Lembangschen en den Dagoweg, is de helling iets steiler. Hoewel men vooral langs laatstgenoemden weg zeer geleidelijk omhoog gaat, komt men bij de grens der gemeente op een hoogte van 780 M. Daar beginnen de zwaardere hellingen, opstijgende langs den ongeveer 1300 M. hoogen bergrug, waarop we de Bosscha-Sterrenwacht bij Lembang zien liggen.

De *geologische geschiedenis* van de Bandoengsche hoogvlakte en omgeving is zeer merkwaardig. Uit de door den bij uitstek deskundigen Dr. J. Zwierzycki, ingenieur bij den Dienst van den Mijnbouw, bereidwillig ter beschikking gestelde gegevens van zijn jongste onderzoekingen vermelden we hieronder in het kort, hoe de jongere geologische geschiedenis van Bandoengs omgeving zich moet hebben toegedragen.

BANDOENG GEOLOGISCH.

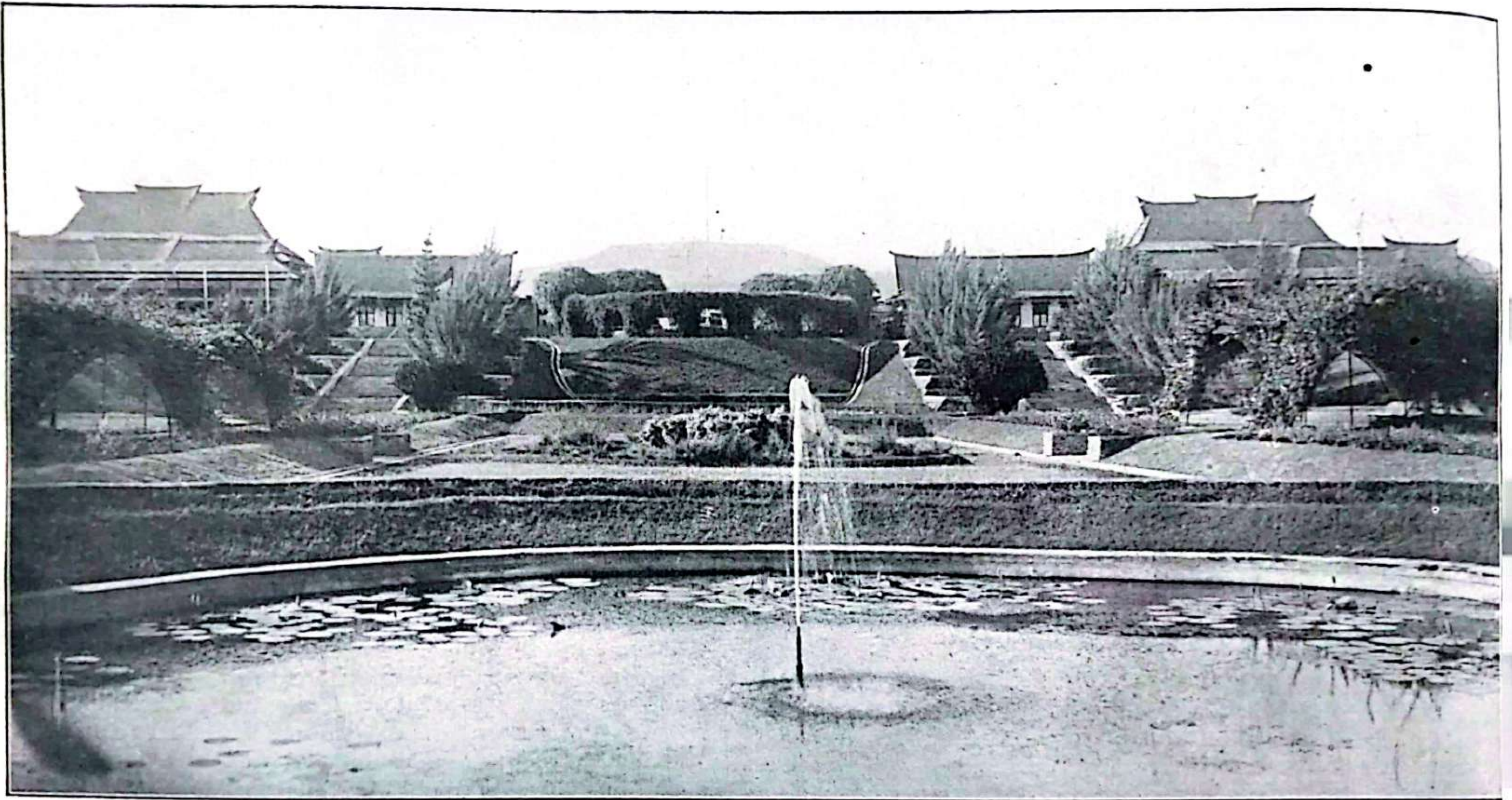
Wanneer men van Bandoeng als een „bergstad" hoort spreken, denkt men aan een in een nauw dal op rotsen gebouwde stad. Bij kennismaking bemerkt men evenwel, dat deze stad op een met sawah's bedekte hoogvlakte is gelegen, welke hoogvlakte aan alle kanten is ingesloten door grillig gevormde bergruggen, die alle van vulkanischen aard zijn.

In het noorden verheft zich de Tangkoeban Prahoe, welke een actieve vulkaan is en slechts een onderdeel vormt van een groot vulkaan-massief. De uitgestrekte hoogvlakte, waarin Tjisaroea, Lembang en Leuweungdatar op een hoogte van bijna 1300 M. liggen, die aan den zuidkant begrensd wordt door een bergrug met veelal zeer steile en soms loodrechte binnenwanden, is een deel van den oorspronkelijken vulkaan. Daarop hebben zich de Boerangrang, Tangkoeban Prahoe en de Boekit Toenggoel als parasitaire vulkanen opgebouwd.

Ten oosten wordt de Bandoengsche hoogvlakte door de oude, door erosie reeds sterk vervormde vulkanen Karoembi, Masigit, Mandalawangi en Goentoer begrensd. Aan den zuid- kant verheffen zich de groote vulkanen Rakoetak, Malabar en G. Tiloe. Met uitzondering van de talrijke, nog werkzame kraters van den Goentoer, behooren de andere tot de uitgedoofde vulkanen.

In laat-tertiairen tijd moeten wij ons de omgeving van Bandoeng geheel anders voorstellen dan thans. Toen strekte zich hier een golvend heuvellandschap uit. Later kwamen langs twee van oost naar west loopende spleten ten noorden en ten zuiden van het tegenwoordige Bandoeng uit de diepte geweldige massa's lava e.d. omhoog en bouwden bedoelden krans van vulkanen op, terwijl het gedeelte van het oorspronkelijke heuvellandschap ter plaatse waar thans Bandoeng ligt, vele honderden meters diep onder de vulkanische asch werd begraven.

De hoofd-afwatering van deze zachtglooiende landstreek liep langs Bandoeng en door een vallei, waar thans Tjimahi ligt. Eerst later werd deze vallei verstopt door tuf- en lavastroomen van den Tangkoeban Prahoe, waardoor de vlakte tijdelijk in een meer werd veranderd. Het slib, dat door de zijtakken van de Tjitaroem van alle kanten aanspoelde, effende den bodem van dat meer bijna volmaakt.



IJZERMANPARK EN TECHNISCHE HOOGESCHOOL.

Bij de Tjoeroeg Djompong vond het water toen een uitweg; de uitlaat werd steeds dieper uitgeschuurd, totdat tenslotte de vlakte weer droog liep.

De stad Bandoeng is gebouwd, waar de helling van den Tangkoeban Prahoe in de vlakte overgaat. Tusschen het raceterrein en de laatste huizen aan den Lembangschen weg ligt een hoogteverschil van bijna 100 M. Met het oog op de watervoorziening en de rioleering is deze ligging zeer gunstig te noemen.

Het artesische en het bronwater komt hier van de hellingen van de vulkanenreeks van Lembang.

In de sedert 1699 door de geschiedenis vastgelegde aardbevingen werden er geen uit Bandoeng vermeld. Ook van de sinds 1909 door waarnemingen te Weltevreden en Malabar vastgelegde epicentra van aardbevingen, bevindt er zich geen in deze buurt. Het dichtst bij waren die tusschen Soekaboemi en Buitenzorg en ten noorden van den Tjerimai.

Zoodoende werd te Bandoeng nimmer aardbevingsschade aan gebouwen aangericht en is het ook zeer onwaarschijnlijk, dat dit ooit zal gebeuren.

BANDOENG METEOROLOGISCH.

Om zoo objectief mogelijk te zijn, raadplegen we voor onze beschouwingen daarover het laatst verschenen Statistisch jaaroverzicht van Nederlandsch-Indië (dat over 1924). Wie van cijfers houdt, beschouwe het onderstaande tabelletje.

Gemiddelde:	Bandoeng	Batavia	Soerabaja	Medan.
Zonneschijnpercentage	62	68	80	75
Temperatuur (in graden Celsius)	22.1	25.9	26.4	25.2
Maximum-temperatuur (idem)	27.5	30.1	30.4	30 5
Minimum-temperatuur (idem)	18.2	22.8	22.8	21.7

Doch met het opgeven van de temperatuur alleen krijgt men geen voldoende voorstelling van het klimaat.

Bij een vrij hooge temperatuur kan men zich toch nog behagelijk gevoelen, wanneer de betrekkelijke vochtigheid van de lucht laag is, terwijl bij een hoog vochtigheidspercentage zelfs een niet hooge temperatuur reeds hinderlijk kan zijn.

Welnu, is het vochtigheidspercentage voor Batavia 84, voor Semarang en Medan 87, voor Bandoeng bedraagt het slechts 81.

Met deze cijfers voor oogen vraagt men zich af, hoe er toch nog maar steeds menschen kunnen zijn, die durven beweren, tegen beter weten in, dat Bandoeng „zoo vochtig" is.

Van de vele voordeelen, die Bandoeng heeft boven elke plaats aan de kust, is zeker wel het voornaamste de zooveel lagere temperatuur. Reeds in de inleiding wezen wij er op, hoe na de reis per trein de koele bergwind verademing bracht, hoe alle loomheid week en men zich een ander mensch voelde.

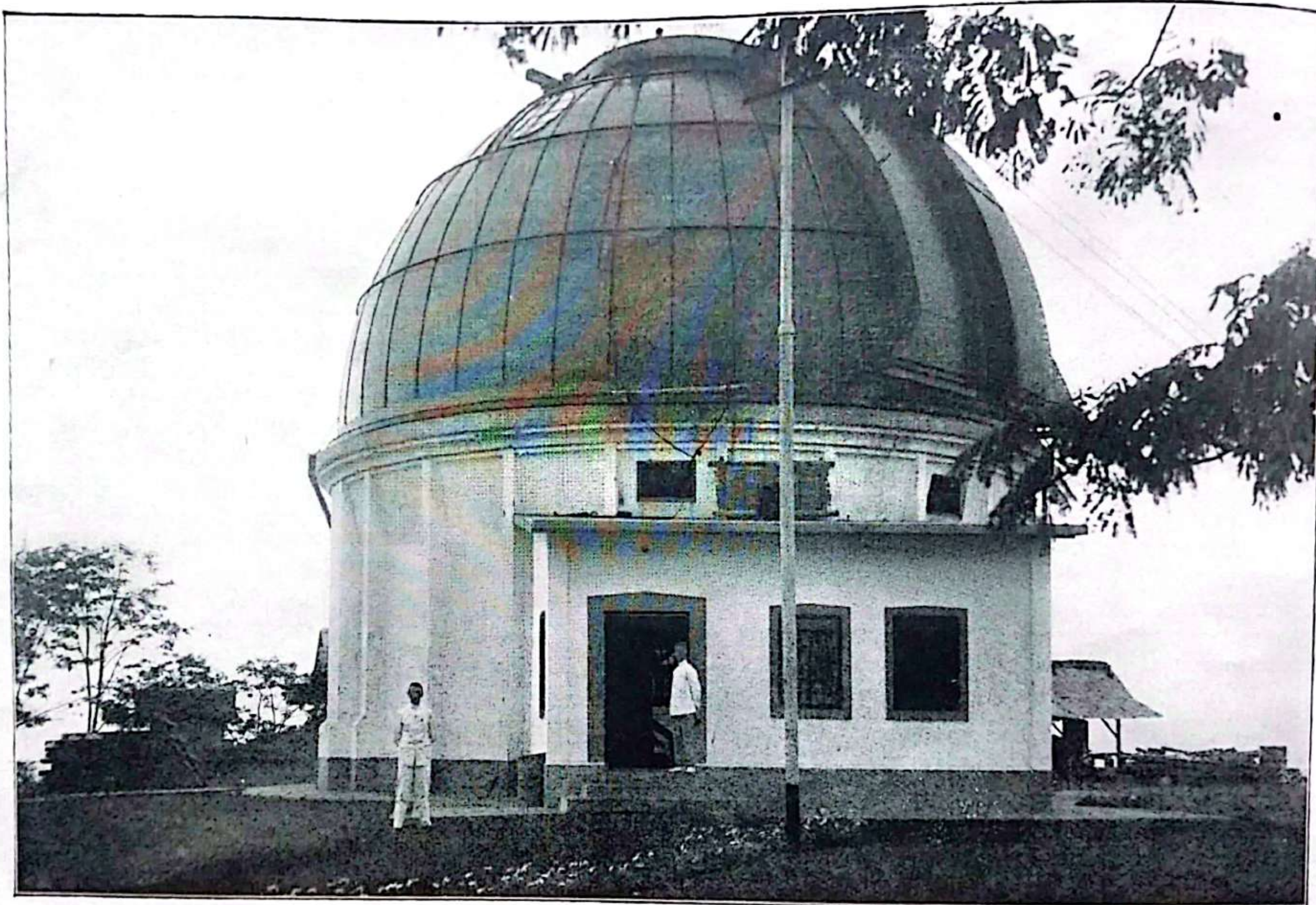
Het temperatuursverschil is dan ook inderdaad niet gering.

Nemen we een wereldkaart ter hand, waarop isothermen getrokken zijn, dan blijkt ons, dat de temperatuur van Bandoeng overeenkomt met de zomertemperatuur van het Middellandsche Zee-gebied, van Spanje, Zuid-Frankrijk, Italië en met de wintertemperatuur van Noord-Afrika tot aan den kreeftskeerkring, dus: ongeveer sub-tropisch.

Wat die lagere temperatuur beteekent voor werklust en levensvreugd, laat zich gemakkelijker denken dan beschrijven.

Laat ons daarom een geleend paard bestijgen en overnemen, hetgeen de bekende hygiënist H. F. TILLEMA o.a. schreef over de indertijd nog kwestieuse plaatsing der Technische Hoogeschool.

„Ieder, die in Indië in de heete, ongezonde kuststeden „heeft gewoond en gewerkt, weet, dat men daar zeer zeker



DE BOSSCHA-STERRENWACHT BIJ LEMBANG

„in staat is om te werken, maar ook, dat het in koelere, minder „door muskieten geplaagde streken, heel, heel wat aangenamer „arbeiden is!

„Ieder, die daar een leidende betrekking heeft gehad, weet „ook, hoe de ziekten, die deze kuststeden jaar op jaar teisteren, remmend werken op den arbeid. Verzuim wegens ziekte „is er aan de orde van den dag, afgezien nog van den deprimeerenden, afmattenden invloed, die er vooral van malaria „en de geregeld heerschende epidemieën uitgaat, ziekten, „die het heele bedrijf vaak in de war sturen, de leiders tot „wanhoop stemmen.

Enz. Verder citeeren we nog:

„Zeker, men kan de ongezonde kuststeden assaineeren en „dat moet men ook, maar de assaineering kost schatten, die „voor een goed deel elk jaar weer moeten worden uitgegeven. „En hoe grooter een dergelijke plaats, hoe grooter die jaarlijks „terugkeerende kosten. Men make daarom die ongezonde „oorden niet grooter dan noodzakelijk. Inrichtingen, die er „niet strikt noodig zijn, plaatse men er niet. De havensteden „van Java's ongezonde kust kieze men daarom nooit uit voor „regeeringsbureaux, hoofdkantoren van handel en industrie, „onderwijsinrichtingen, enz. enz. Men make die ongezonde „steden zoo klein, als dit met het oog op de economische „eischen toelaatbaar is. Dan is men in staat om ze met betrekkelijk kleine middelen gezond te maken en gezond te „houden; en alles wat daar niet strikt noodig is plaatse men „in de „goenoeng", temidden van Java's heerlijke bergen! „Want dáár is het gezond wonen, dáár is het goed werken."

Inderdaad, zoo is het.

Reeds bij het eerste binnenkomen in Bandoeng valt het op, hoeveel frisscher de kinderen er uitzien, hoeveel minder bleek en zoo is het ook met de volwassenen. Opvallend is het ook, hoe men hier veel wandelt, fietst en aan sport doet, doch daarover later meer.

Wanneer de zon achter de bergen gezonken is, ziet men menigeen in een Europeesch pak uit wandelen gaan of op het terras van de soos of een café zitten, omdat zijn witte pak hem te koud is. Hoe dikwijls daalt in den oostmoeson de temperatuur tot ongeveer 60 graden en soms nog lager!

Raadplegen we de gegevens van het Meteorologisch Observatorium betreffende de laagste waargenomen temperaturen, dan ontdekken we, dat de gemiddelde temperatuur van Bandoeng nog lager ligt dan de laagste temperatuur ooit in Batavia waargenomen en dat de laagste temperatuur van Bandoeng maar even 13 graden Fahrenheit ligt onder die van Batavia. Inderdaad, er zijn hier wel eens enkele uren, dat men de emotie kan beleven van een zachten Hollandschen winterdag!

We willen onze lezers niet verder met cijfers vermoeien, doch willen nog even terugkomen op den vochtigheidstoestand van de lucht, want hiervoor bestaat een bijzondere reden.

Een van de bezwaren, die men uit den treure tegen het Bandoengsche klimaat hoort inbrengen is, dat het er „zoo vochtig" is. Nu kan men daar tegenover zijn eigen ervaringen stellen en zeggen, dat het goed in de kasten en de schoenen er niet „uitslaan", terwijl daaromtrent in de warme, vochtige kustplaatsen wel onaangename ervaringen werden opgedaan, doch daarmede is men niet overtuigd. Doch als zuiver wetenschappelijke waarnemingen het met duidelijke cijfers aantoonen, zooals hierboven vermeld, behoeven wij er niets meer aan toe te voegen.



IN HET HARTJE VAN BANDOENG [illegible] ROOTE POSTWEG BIJ DE SOOS.

Raadplegen we de meteorologische statistieken verder en wel omtrent den regenval, dan zien we de volgende cijfers voor:

	Bandoeng	Batavia	Soerabaja	Buitenzorg
regenval in m. M.	1896	1815	1729	4282
aantal regendagen	144	137	116	221

Inderdaad valt er in Bandoeng een weinig regen meer dan in Batavia en hebben we per jaar 7 regendagen meer, doch bij verdere raadpleging blijkt ons ook, dat in den westmoeson hier minder regen valt, dan te Batavia, terwijl we juist in den oostmoeson nog van menig verfrisschend buitje genieten.

Regen in de ochtenduren is hier groote uitzondering, komt slechts enkele malen per jaar voor. Pas in den namiddag komen de buien door, terwijls dikwijls reeds vóór zonsondergang de lucht weer is opgeklaard en uitgaan geen bezwaar meer oplevert.

Dan is het, vooral in het centrum der stad, druk en gezellig. Het Europeesche publiek, voor zoover het geen auto gebruikt, wandelt en fietst opgewekt door de koele avondlucht. De Bragaweg, een Europeesche winkelstraat, zooals er in het verre oosten wel geen tweede zal zijn te vinden, is dan het middelpunt van het verkeer.

Dat we het wat uitvoerig over de temperatuur hadden is begrijpelijk. Een van de groote bezwaren tegen het werken in Indië is de hooge, afmattende temperatuur, waarvan men dikwijls tot in den nacht heeft te lijden. Ook al mag overdag de temperatuur van Bandoeng die van Batavia wat dichter naderen (het verschil der gemiddelde maxima blijft toch nog altijd 5 graden Fahrenheit), in den avond komt de koude en een gemiddelde thermometerstand van 65 graden F. wijst er wel op, dat we hier veelal met genoegen een deken tot bijna over de ooren trekken.

Nu kunnen we ons in lofredenen op dit verrukkelijke klimaat uitputten, wijzen op den enormen invloed, dien dit heeft op levensvreugde en werklust en daarmede tevens op de gezondheid, doch dit lied is uit den treure en helaas ook wel eens wat al te luidruchtig gezongen.

Inderdaad, in de kuststeden wordt hard gewerkt, hetgeen men er praesteert is boven allen lof verheven. Zoowel gewoon maatschappelijk als intellectueel werk is ook daar mogelijk, dat is door vele eeuwen heen bewezen en de sterken, ze bleven er veelal gezond bij, maar men vrage niet naar de velen, die het er op den duur niet konden harden en het moesten opgeven.

Hoe lokten de blauwe bergen en hoe weinigen was het gegeven daar niet alleen voor den veel te korten duur van een vacantieverlof, doch voorgoed te kunnen vertoeven.

Hoe dankbaar herinnert zich menig ambtenaar tegenwoordig het verlossende oogenblik, toen hij Weltevreden als woonplaats met Bandoeng kon verwisselen.

Niet met de sterksten, doch met de middelmaat moet men rekening houden.

BEVOLKING.

Het aantal inwoners van Bandoeng bedroeg in het begin van 1926 ongeveer 140.000 (niet medegerekend de militairen in de kampementen), waarvan ruim 16.000 Europeanen, 13.000 Chineezen en de rest, ruim 111.000, Inlanders.

Gerekend naar het aantal Europeesche inwoners is Bandoeng de derde stad van Indië, terwijl het de eenige stad in

/3



HOE DE BANDOENGSCHE PASSARS ER UITZIEN.

Indië is, waar het aantal Europeesche inwoners dat der Chineezen overtreft.

De categorie „vreemde oosterlingen", anders dan Chineezen, is hier al heel matig vertegenwoordigd. Een verschijnsel, dat de meeste steenen huizen eigendom van Arabieren zijn, zooals in Batavia, kennen we hier niet.

Dat door de vestiging van het groote aantal zeer omvangrijke gouvernementeele kantoren, door de aanwezigheid van een garnizoen en door de groote instellingen van onderwijs Bandoeng overwegend het karakter van een ambtenarenstad draagt, ligt voor de hand.

De inlandsche bevolking behoort grootendeels tot de vroolijke, luchthartige Soendaneezen, al ontmoeten we ook dikwijls de meestal als beambte of als huisbediende overgekomen Batavianen, waarin bijna alle rassen der wereld vertegenwoordigd zijn. De ernstige, plechtstatige Javaan, hetzij als huisbediende, hetzij als gepensionneerd soldaat, ontbreekt evenmin, doch de taal, die men langs den weg hoort, is bijna steeds het welluidende Soendaasch.

Het is de Soendanees, die het inlandsche deel der stad zijn cachet van opgewektheid en van fleurigheid geeft.

GEZOND BANDOENG.

Zooals we reeds hiervoor zeiden, heeft Bandoeng boven de kustplaatsen vele voordeelen, die zich ook uit een oogpunt van gezondheid doen gelden.

We zagen uit het hoofdstuk „Geschiedenis", dat Bandoeng een plaats van de laatste jaren is, waardoor oude wanbegrippen, omtrent hetgeen uit een hygiënisch oogpunt bij den bouw der stad toelaatbaar was, hier weinig of geen kwaad konden stichten en moderne begrippen omtrent stedenbouw volledig toepassing konden vinden.

Bij de beschrijving van den toestand van den bodem zagen we, dat Bandoeng matig van noord naar zuid afhelt, zoodat ook het water van de hevigste regenbui al weer weggestroomd is, zoodra de bui bedaard is.

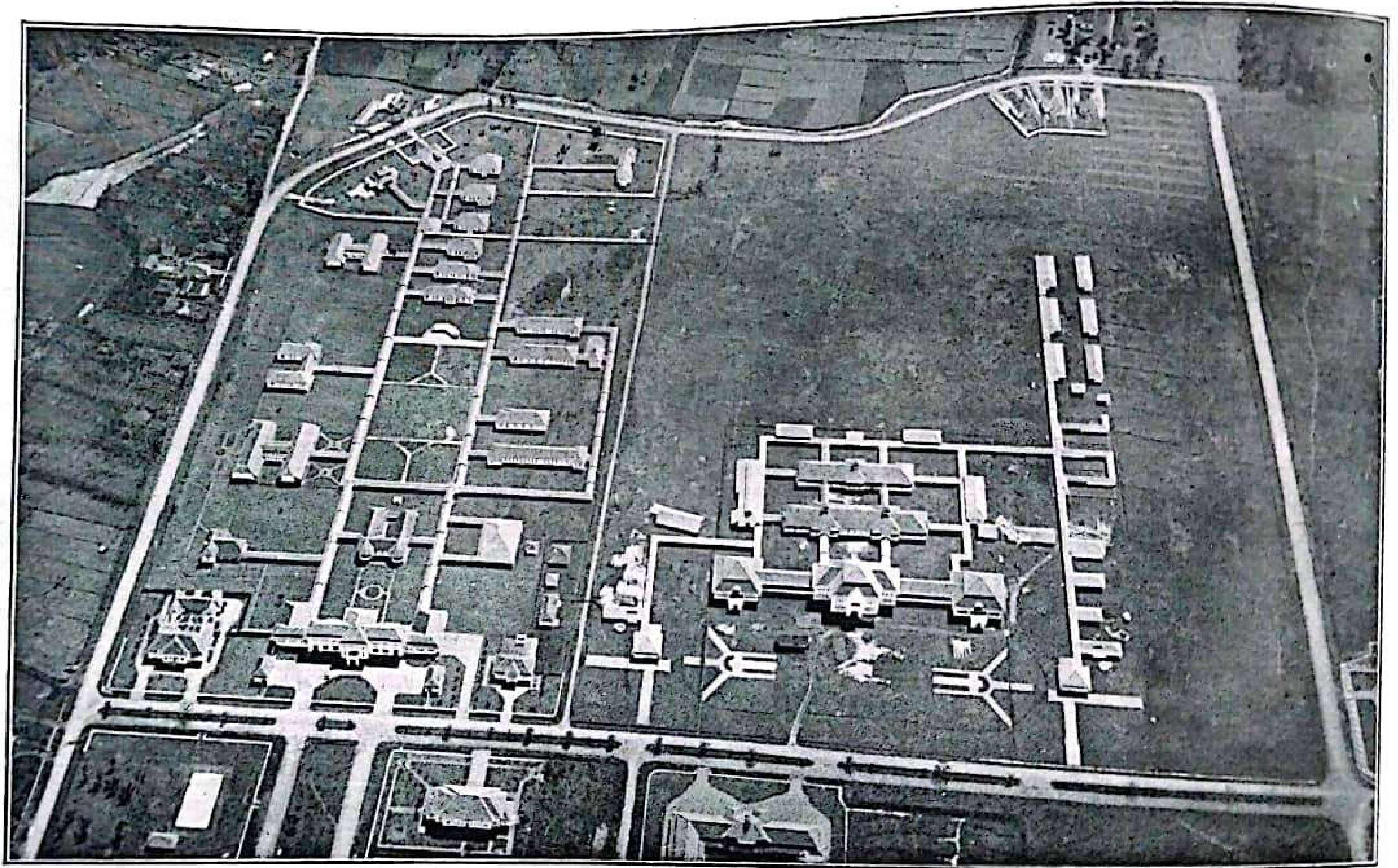
De invloed van de lagere temperatuur is begrijpelijkerwijze van niet geringen invloed ten goede.

Behalve dus de van nature gunstige omstandigheden, waaronder Bandoeng verkeert, hebben we hier zeer veel te danken aan een verstandig gemeentebestuur en bekwame gemeente-ambtenaren, die van Bandoeng een woonstad maakten en nog bij voortduring maken, zooals er geen tweede in Indië te vinden is.

Toen professor dr. H. M. NEEB in November 1925 voor een groot auditorium in de Technische Hoogeschool alhier zijn laatste voordracht van een lange reeks van voordrachten over hygiëne hield, vatte hij de verschillende daarbij besproken ziekten en de daartegen te nemen hygiënische maatregelen in het kort samen. Hij wees daarbij op de groote beteekenis van een oordeelkundige gebruikmaking van een goed gedegen fundamenteele kennis voor de hygiëne en hoe door de daarop steunende practische toepassingen schitterende successen zijn behaald.

Onder de belangrijkste voorzieningen, vooral voor de steden noemde hij:

betrouwbare drinkwatervoorzieningen,
openbare wasch- en badplaatsen,
oordeelkundige verzameling en afvoer der faeces,
bouw van hygiënische, vliegenvrije privaten,



LUCHTFOTO ZIEKENHUIS.

goed werkende stadsreinigingen,
vuilverzameling en vuilafvoer, benevens vuilverbranding,
goede afvloeiïng van regen- en afvalwater,
doelmatige bodem-assaineering,
goede woning- en erfverhoudingen,
kampongverbetering in de enclaves der steden,
hygiënische tropen- en stedenbouw,
oordeelkundige aanleg van geasfalteerde wegen in de stad, zoowel als in de kampongs,
contrôle op de voedings- en genotmiddelen, vooral op melk, vleesch, visch, conserven en dranken,
contrôle op de hôtels, pensions, warongs, passars, slachtplaatsen, melkerijen, bakkerijen en stallen,
bouw van modern toegeruste ziekeninrichtingen, van een Instituut Pasteur en van een koepokinrichting.

Met deze opsomming maakte prof. Neeb ongewild reclame voor Bandoeng, toen hij er op wees, dat hier in Bandoeng al die voorwaarden wel niet geheel vervuld zijn, doch waar zulks niet het geval is, reeds zeer ernstig in de goede richting gestreefd wordt en met zooveel succes, dat van het meerendeel de vervulling geheel of grootendeels weldra te verwachten is

De gemeentelijke drinkwaterleiding betrekt haar water uit artesische putten in het noordelijk stadsdeel of uit in alle perfectie gecapteerde, hoog in de bergen gelegen bronnen. Het gevolg is, dat het regelmatige onderzoek in de laboratoria van het Instituut Pasteur steeds weer opnieuw uitwijst, dat het water ongekookt kan worden gedronken, waardoor de huisvrouw van de dagelijksche zorg voor het koken en filtreeren van het drinkwater is ontheven.

De waterleiding is niet alleen een voorrecht voor de Europeesche wijken, doch door een goedkoop en practisch tarief ook zeer verbreid in de kampongs, terwijl tallooze hygiënisch bemetselde hydranten, die tevens als wasch- en badplaat dienst doen, het water gratis brengen aan het armere deel der kampongbewoners.

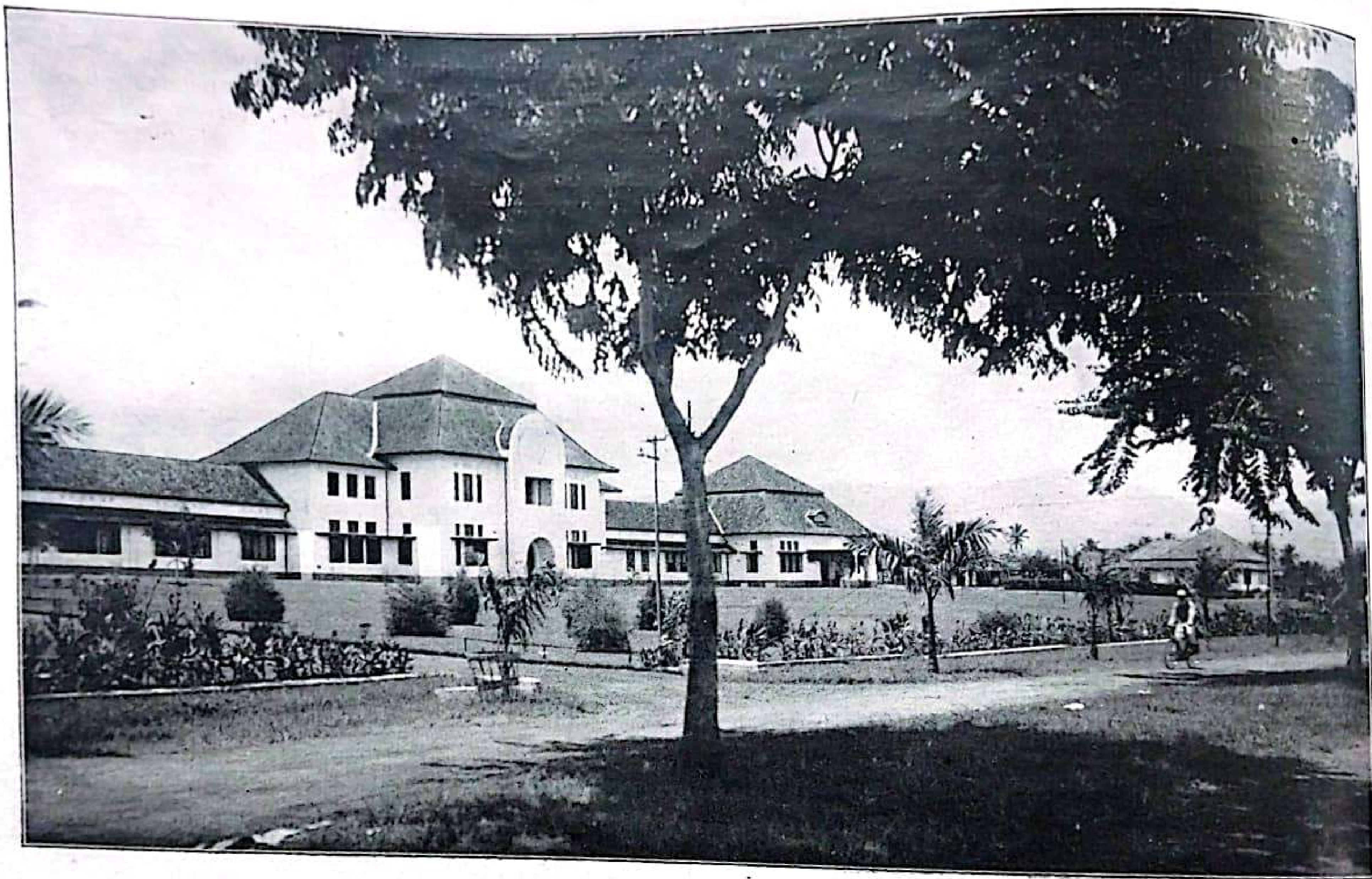
Het systeem der open spoelleidingen, waardoor, als gevolg van het groote verval, het water uit irrigatieleidingen met groote snelheid wegstroomt, verschaft een snellen afvoer van faeces en van menagewater.

Een groot deel van Bandoeng wordt thans voorzien van gesloten riolen, welke, vooral in Chineesche en Inlandsche wijken, groote voordeelen hebben boven open spoelleidingen en infectieziekten als typhus, dysenterie e.d. tot een ongekend minimum zullen terugbrengen.

Daar, waar in de kampongs nog de rivier als openbaar privaat benut wordt, voert de snelle stroom al wat onrein is in een snel tempo zuidwaarts naar de Tjitaroem, waar de biologische reiniging in korten tijd tot stand komt.

Die van nature gunstige toestand werd door het gemeentebestuur gelukkig nog niet voldoende geoordeeld. In tal van daarvoor in aanmerking komende kampongs werden openbare privaten opgericht, die aan alle hygiënische eischen voldoen en waarbij met de gewoonten der inlanders geheel rekening werd gehouden.

Dit werk wordt voortgezet en binnenkort, als de dessa's hun zelfstandig bestaan binnen de stadsgrenzen verliezen en in gemeentebeheer overgaan, met nog meer kracht. Dan zal weldra voorgoed een einde gemaakt zijn aan tal van minder gewenschte toestanden, waarin thans nog slechts ten deele kon worden voorzien.



INSTITUUT PASTEUR.

De stadsreiniging, die in de Europeesche wijken al het vuil ophaalt, breidt haar werkkring in de kampongs steeds verder uit, hoogt met het opgehaalde ravijnen op, die voor een latere bebouwing met een model-kampong in aanmerking komen en verbrandt in eenige verbrandingsovens het daarvoor geschikte vuil.

De nieuwe stad, die een groot deel van noordelijk Bandoeng omvat, voldoet natuurlijk in alle opzichten aan de eischen van tropen-hygiëne. Ook in de kampongs is reeds veel gedaan op het gebied van bodem-assaineering.

Zooals we reeds vroeger schreven, is de gesteldheid van den Bandoengschen bodem al zeer gunstig door het groote verval, doch natuurlijk blijven er kampongs over, waar de bodemgesteldheid minder gunstig uitviel.

Hier is van gemeentewege het eerst ingegrepen, werden langs de paden afvoergoten gemaakt, in den grond drainage- en rioleeringsbuizen aangelegd, waarop alle huizen werden aangesloten en waardoor drassige plekken werden drooggelegd.

Vermelden we hierbij nog, dat de bouwwijze der Soendaneezen, (zijn huis staat immers op neuten, heeft een „kolong", terwijl hij het met pannen afdekt) ook haar beteekenis heeft voor gezonder wonen.

Ook de verhouding tusschen grootte van het erf en die der woningen is over het algemeen niet ongunstig. Het gemeentelijk bouw- en woningtoezicht stelt hooge eischen. De Europeesche woonwijken zijn al heel ruim en luchtig gebouwd. In de kampongs treft men evenmin die dichte bebouwing aan, zooals we die in de groote kustplaatsen kennen.

Uitgezonderd de Chineesche wijk, die in de ongunstigste verhoudingen verkeert, maar waar reeds ernstig aan verbetering wordt gewerkt, is het over het algemeen aardig eens rond te wandelen door de Bandoengsche kampongs. Goed onderhouden paden voeren langs allerlei dikwijls idyllische plekjes en de geheele omgeving maakt eer een prettigen indruk, dan een van ellende, zooals in de groote kustplaatsen.

Uit het bovenstaande blijkt, dat voor het Europeesche deel der stad geheel voldaan is aan den eisch van een hygiënische tropen-stedenbouw, terwijl op het gebied van kampongverbetering reeds zeer veel bereikt werd en weldra nog veel meer bereikt zal zijn.

Lieten de wegen in Bandoeng voor eenige jaren nog veel te wenschen over, de laatste jaren kwam daarin een wending ten goede en thans zijn vrijwel alle wegen in een uitmuntenden staat, keurig geasfalteerd, zoodat van opgejaagd stof en de daardoor mogelijke verspreiding van ziekten, vrijwel geen sprake is.

De keuring der verschillende voedings- en genotmiddelen, het toezicht op hôtels, pensions, passars, abattoir, op melkerijen, bakkerijen, limonade- en stroopfabrieken, op plaatsen, waar allerlei voedingsmiddelen worden bereid, is hier zeer streng en meermalen gaf dit tot gemopper der ondernemers aanleiding.

Nu mogen rigoureuze maatregelen voor enkelen wel eens minder prettig zijn, wil men inderdaad wat bereiken in het belang der volksgezondheid, dan komt men er met halve maatregelen zeker niet.

Ook aan de laatste eischen, door prof. dr. Neeb opgesomd, nl. het hebben van een Instituut Pasteur en van een koepokinrichting, is ten volle voldaan. Een schitterend gebouwencomplex verheft zich aan den Pasteursweg, waarin deze beide inrichtingen zijn ondergebracht.

Voegen we hieraan toe, dat de enkele malarialijder, die hier wonen mocht, deze ellendige ziekte elders heeft opgedaan en



IN DE CHINEESCHE WIJK – PASSAR BAROE.

dat het practisch niet voorkomt, dat iemand hier in Bandoeng met malaria wordt besmet, dan behoeven we ons niet uit te putten in verdere bewijzen, dat het opschrift boven dit hoofdstuk goed gekozen is en dat we met recht mogen spreken van gezond Bandoeng.

HET VERKEER.

Een dagelijks komen en gaan van reizigers, zooals zeehavens als Soerabaja, doch vooral Batavia kent, bestaat uiteraard in Bandoeng niet, doch hiermede is nog niet gezegd, dat Bandoeng als centrum van Priangan geen levendig verkeer zou hebben.

Gelegen in de welvarende, vruchtbare hoogvlakte, omringd door een massa ondernemingen van bergcultures, voornamelijk thee en kina, is Bandoeng een centrum van verkeer geworden. Hier komt men zijn zaken afdoen en bestellingen plaatsen, hier vindt men de bijkantoren van de groote bankinstellingen, als de Javasche Bank, de Ned.-Indische Escompto Maatschappij, de Ned.-Indische Handelsbank en de Factorij, hier vindt men de technische bureaux en allerlei andere kantoren en zaken, waar men zijn belangen te behartigen heeft.

Doch niet alleen uit een zakelijk oogpunt trekt men hierheen. Men komt hier evenzeer om zich te verpoozen, om zich te vermaken en de uitspanning te vinden, die men na weken van hard werken behoeft.

Alle gemakken en genoegens, die een moderne tropische stad kan bieden, zijn hier vereenigd. Behalve de talrijke inrichtingen van onderwijs, de vele inrichtingen voor ziekenverpleging, de bekwame doktoren, vindt men hier ook de welvoorziene winkels, de gezellige hotels en café's, de schouwburgzalen en bioscopen. Dat alles werkt als een magneet, of, mogen we een ander beeld gebruiken, zooals een vuurtoren uit verren omtrek de vogels aantrekt, zoo trekt Bandoeng het publiek aan.

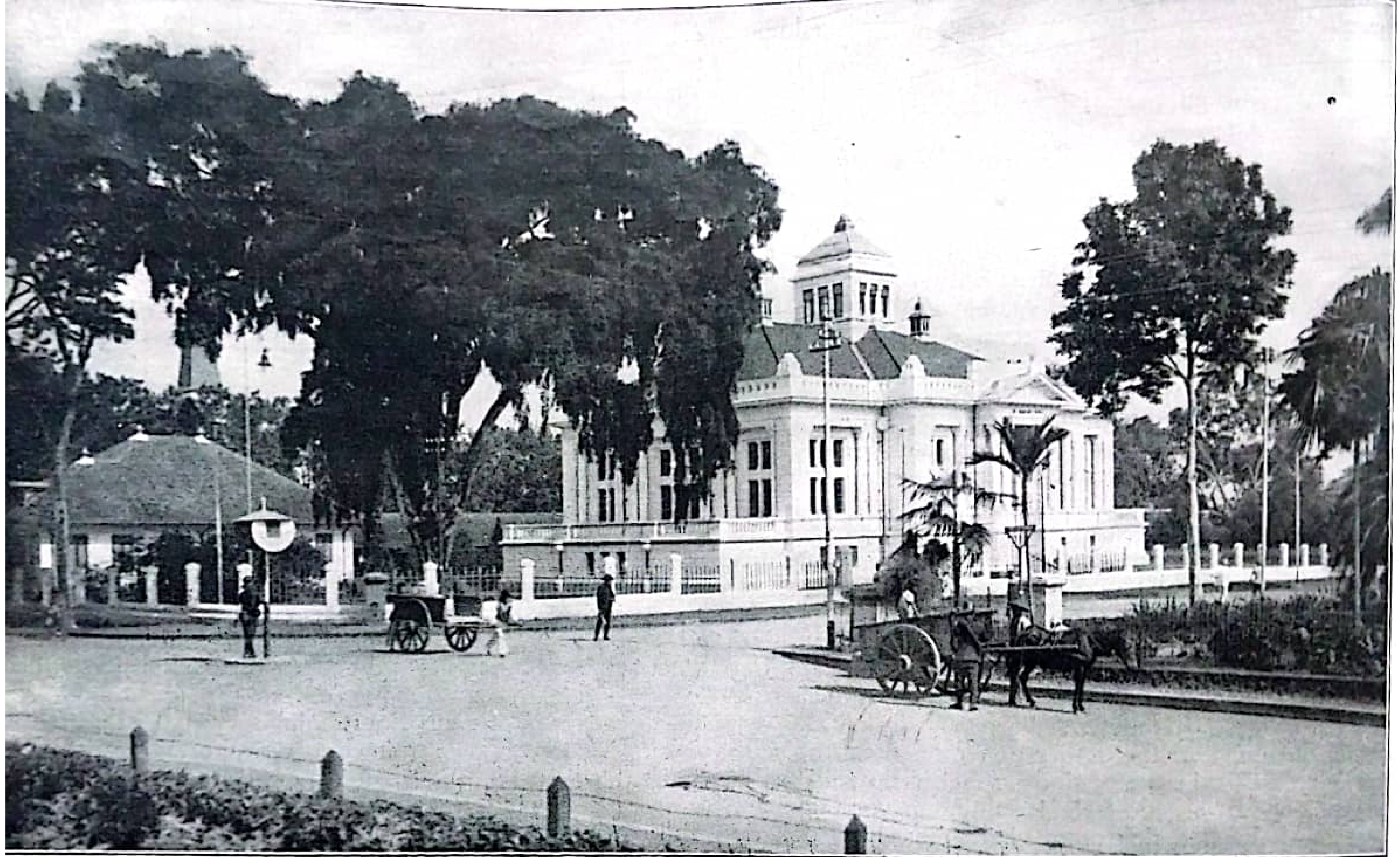
Niet tot de naaste omgeving alleen beperkt zich die aantrekkingskracht. 't Is aardig om te zien, hoe, wanneer eenige vrije dagen opeenvolgen, auto's van bijna geheel Java hier bij tientallen langs de straten rijden, vooral in de vacanties, wanneer Bandoeng al zeer in trek is.

De hotels, toch meestal reeds goed bezet, zijn dan eivol. De managers doen, wat in hun vermogen is, om het hun gasten aangenaam te maken. We behoeven slechts de namen Grand Hôtel Preanger en Hôtel Homann te noemen, om aangename herrinneringen wakker te roepen bij hen, die wel eens in deze eerste-klasse hôtels hebben gelogeerd.

Ook voor hem, die over een minder ruime beurs beschikt, is er gelegenheid te over om in de vele kleinere, doch niettemin zeer goede, frissche hôtels en pensions een behoorlijk onderdak te vinden.

Bandoeng ligt aan den grooten verbindingsweg tusschen het westen en Midden-Java. Twee maal per dag is er een sneltreinverbinding met Batavia. De reis duurt thans nog ruim $4^1/_2$ uur, doch zij zal, wanneer binnen enkele jaren het traject Poerwakarta-Padalarang, de vermaarde berglijn, geëlectrificeerd is, nog geen 4 uur vorderen. Des ochtends vroeg rijdt hier de expres af naar Soerabaja, terwijl de ochtendtrein ui[t] Weltevreden als sneltrein doorrijdt tot Garoet. Ook ove[r] Buitenzorg loopen sneltreinen naar Batavia.

Naar het zuiden loopt een spoorlijn, die zich bij Dajeuhkolo splitst in een lijn naar het oosten (Madjalaja) en een naa[r] het zuid-westen, via Bandjaran naar Tjiwidej. Dit is de hoogst[e]



DE JAVASCHE BANK.

spoorlijn op Java; zij voert door een prachtige omgeving tot 1100 M. boven zee.

Behalve de vele particuliere auto-bussen, die als 'paddestoelen uit den grond schieten en in alle richtingen verbindingen tot stand brengen, is er ook nog een drukke provinciale automobielendienst op Lembang.

Dat men in deze nieuwe stad, nu zoo'n groot deel van het lokale verkeer op de automobielen is overgegaan, niet tot den aanleg van een tram is gekomen, niettegenstaande de plannen er voor gereed liggen, is begrijpelijk. De auto-verhuurderijen bedienen reeds zeer goedkoop het publiek en de 2400 deeleman's en sado's, alle op gummi-banden, netjes opgetuigd, glimmend gepoetst en goed schoon gehouden, bespannen met flinke paardjes, waarop gemeentelijk toezicht, voorzien op afdoende wijze in de verkeersbehoeften binnen de stadsgrenzen tegen zeer billijke tarieven.

Voeg hier tenslotte aan toe, dat de hitte, die in de kuststeden het rijden in eenig vervoermiddel tot een droeve noodzaak maakt, hier niet zoo dwingend optreedt, zoodat de fiets, ook voor de dames, hier een geliefkoosd vervoermiddel is en een ferme wandeling eer een aangename uitspanning dan een marteling is.

Onze beschouwingen over het verkeer zouden niet volledig zijn, wanneer we geen melding maakten van de Bandoengsche Jaarbeurs, welke voor het eerst gehouden werd in het jaar 1920. Wel heeft deze instelling niet geheel beantwoord aan de verwachtingen, noch aan de bedoelingen, doch zich aanpassende aan de veranderde omstandigheden, neemt deze instelling niettemin een behoorlijke plaats in het maatschappelijke leven in.

Als een flinke jaarmarkt van producten van eigen en van vreemden bodem, als tentoonstelling op het gebied der cultures, van electriciteit, hygiëne enz. met de daaraan verbonden congressen, is de Jaarbeurs gedurende eenige weken van het jaar het middelpunt van verkeer, gezelligheid en vermaak.

DE WONINGEN.

Er zal wel geen stad in het verre Oosten te vinden zijn die alleen reeds uit een oogpunt van wonen en huisinrichting zooveel voordeelen biedt als Bandoeng.

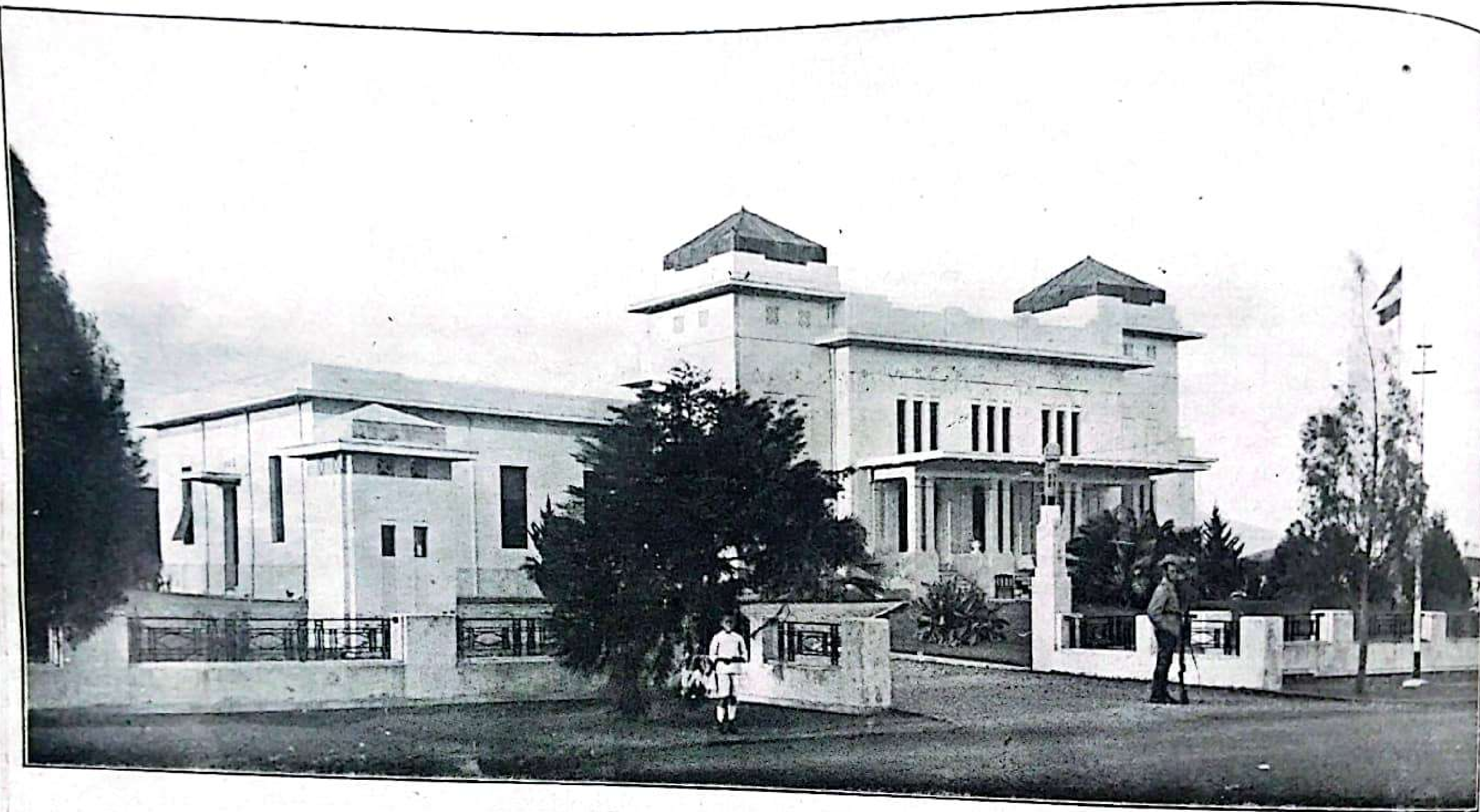
Reeds de eerste algemeene indruk is buitengewoon prettig. Wanneer men hier des avonds per auto of trein is aangekomen en den volgenden morgen zijn hôtel verlaat voor een wandeling door de winkelstraten, over de pasars en desnoods door eenige kampongs, valt reeds dadelijk op, hoeveel zindelijker en frisscher de straten en huizen er uitzien dan in de kustplaatsen, hoeveel opgewekter het straatleven is, hoe veel kittiger de kleine paardjes voor de karretjes loopen, hoe de tuigen in het zonlicht schitteren.

Doch strekt men zijn wandeling of rit uit tot buiten het centrum en komt men in de luchtige, ruime woonwijken, dan eerst recht dringt het tot den toerist door, welk een voorrecht het is, hier zijn woonstee te hebben.

Smaakvolle, architectonisch veelal goedverzorgde, gezellig aandoende, in bouworde nagenoeg geheel Europeesche huizen liggen in ruime tuinen temidden van een schat van bloemen die hier in veel grooter verscheidenheid en veel overvloediger bloeien, dan in het lage land.

Het zacht glooiende terrein biedt telkens aardige doorzichten op verre verschieten, waar zich de bergen rijen.

Kinderen, met frissche tint, gezond en stevig, ziet men opgewekt spelen, daar ze van warmte geen last hebben.



PALEIS VAN DEN LEGERCOMMANDANT.

Soerabaja hierheen verplaatst, de Projectielenfabriek, de Pyrotechnische werkplaats, het Magazijn van Oorlog, het Algemeen magazijn van geneesmiddelen, de Automobiel-compagnie en het groote vliegkamp te Andir, aan de westelijke gemeentegrens.

Meer voor werken des vredes bestemd zijn de diensten, behoorende tot het departement van gouvernementsbedrijven. In de jaren 1921 tot 1924 zijn de verschillende afdeelingen en diensten daarvan langzamerhand naar Bandoeng overgebracht. Het eigenlijke departement kwam eind 1920 over, gevolgd door den dienst van Toezicht op de Spoor- en tramwegen, de Zoutregie, den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst, de verschillende kantoren der Staatsspoor- en Tramwegen en den dienst van den Mijnbouw.

Een enorm departementsgebouw, met een nog grooter zijgebouw, een onderdeel vormende van een grootscher plan, dat door de tijdsomstandigheden gestuit werd, verrijst in het noord-oostelijk deel der stad. Reeds van verre is dit monumentale gebouwen-complex met zijn massieven toren zichtbaar. De buitengewoon soliede bouw zal het zeer vele eeuwen doen getuigen van Hollandschen ondernemingsgeest en durf, van de macht van Holland als koloniale mogendheid.

Wie deze gebouwen betreedt, zal bovendien gewaar worden, dat het in Indië ook mogelijk is een gebouw voor gouvernementsdiensten op te richten en te onderhouden, dat een lust voor de oogen is, wat betrachte zindelijkheid, orde en netheid aangaat.

We vestigen de aandacht op de geologische verzameling, welke de dienst van den Mijnbouw in het sousterrain onderbracht, terwijl de voor ieder toegankelijke bibliotheek met leeszaal een belangrijke aanwinst voor intellectueel Bandoeng genoemd mag worden.

De Staatsspoorwegen vestigden hier hun hoofdkantoor, he exploitatiekantoor der Westerlijnen, het kantoor van het be drijf der S. S. en T. in de buitengewesten en den algemeene bouwdienst. Verder heeft de S. S. hier verschillende groot werkplaatsen, zooals de hoofdwerkplaatsen, die voor cor structie en bruggenbouw en die van het signaalwezen.

In Bandoeng zijn de kantoren van den Indischen Centrale Aanschaffingsdienst gevestigd, heeft het departement va Landbouw, Nijverheid en Handel zijn laboratoria en textie fabriek, het departement der Burgerlijke Openbare Werke zijn laboratorium voor materialen-onderzoek.

Doch laat ons de opsomming van dergelijke inrichtinge niet voortzetten en ons bepalen tot die, welke van mee direct belang zijn voor degenen, die er over denken, zic hier voor goed te vestigen. Beginnen we dan met het mins aangename, de ziekenhuizen. Ziekten en kwalen, ze zu len ons vervolgen ook in de hygiënisch beste omstandig heden.

Vermelden we het eerst het prachtige gemeentelijke zie kenhuis, waarvan als begin valt te memoreeren de stichtin in 1914 van de Vereeniging Bandoengsche Ziekenverpleging onder de auspiciën van onzen eereburger K. A. R. BOSSCHA die met zijn vorstelijke gift van f 40.000.— den grooten stoc gaf tot verdere plannen. Het initiatief werd door de gemeent overgenomen en in 1919 kon met den bouw worden begonnen In 1923 werd het in gebruik genomen.

Zijn de afdeelingen voor min- en onvermogenden overvulc bij de beter gesitueerde Europeanen geniet het nog niet d waardeering, waarop het zoo ten volle aanspraak kan maken Steeds wordt er aan de vervolmaking gewerkt; zoo is e een afdeeling voor Röntgenologie en radiologie (bestralings



SUMATRASTRAAT.

Moeders loopen met kinderwagens of maken een ochtendwandeling dan wel fietstochtje. Dezelfde opgewekte stemming, die in de stad opviel, heerscht ook hier.

Naast het groote aantal door de overheid gebouwde woningen voor militairen en voor burger-ambtenaren, van welke er naast vele van meer eenvoudige bouworde, ook vele opvallen door hun architectonisch goeden bouw, heeft ook de particuliere architect en bouwer juweeltjes van bouwkunst geleverd.

Toen nog het plan bestond alle centrale regeeringskantoren, waarvan het aanwezig zijn in de kustplaatsen geen eerste vereischte was, naar Bandoeng over te brengen, heeft het gemeentebestuur hier al het mogelijke gedaan, wat voor een goede ontvangst van die kantoren en de daarop werkzame ambtenaren noodig was.

In den loop van 1915 werd de daardoor te verwachten groote uitbreiding voorzien. Het gemeentebestuur besloot, teneinde opdrijving der woninghuren en speculatie op groote schaal in gronden te voorkomen, over te gaan tot het oprichten van een gemeentelijk grondbedrijf, wat de eenige weg was om tot een rationeele stadsuitbreiding te geraken. Daarbij werd niet alleen gedacht aan het koopen, bouwrijp maken en verkoopen van gronden voor woningbouw, doch werden tevens terreinen gereserveerd voor militaire inrichtingen, voor een Instituut Pasteur en voor een ziekenhuis, in totaal 34 HA. Mede werd later, door de schenking door de gemeente van ongeveer 30 HA. grond, Bandoeng als plaats van vestiging van de Technische Hoogeschool uitgekozen.

Waar door de Regeering als beginsel was uitgesproken, dat alle departementen naar Bandoeng zouden worden overgebracht, diende het Grondbedrijf te zorgen, dat de voor gebouwen en dienstwoningen benoodigde terreinen werden afgekocht en door aanleg van spoelleidingen en wegen bouwkla
konden worden aangeboden. Groote grondcomplexen werd
daarvoor klaar gemaakt, terwijl ook voor particuliere bouwe
uitgestrekte terreinen ter beschikking kwamen.

Toen bleek, dat de plannen der Regeering slechts gede
telijk verwezenlijkt zouden worden, moest het grondbedr
zijn werkzaamheden aanmerkelijk inkrimpen. Het gevolg daa
van is bovendien, dat nog uitgestrekte bouwterreinen, m
zeer gunstige ligging en voor groote, zoowel als vo
kleine beurzen, bij het gemeentelijk grondbedrijf te koop zi
Ook degenen, die hier een of andere industrie willen vestige
vinden hier industrieterrein met zijspoor-aansluitingen gehe
gereed liggen.

Tijdens den wereldoorlog vertoonde zich te Bandoer
evenals in andere groote Indische plaatsen, een steeds to
nemende huizennood. Door de hiermede gepaard gaan
stijging der huren en de groote toeneming der bevolki
kwamen vooral de minder gegoeden in moeilijkheden en vel
waren toen gedwongen zich te behelpen in kampongwoning
die in alle opzichten beneden peil waren. Hierbij kwam, c
in bouwerskringen de meening heerschte, dat het bouw
van huizen met een huurwaarde van minder dan f 100.
à f 125.– per maand niet rendabel zou zijn, waarom d
particulieren zoo goed als geen kleine huizen gebouwd werd

Ter voorziening in deze behoefte besloot de gemeentera
in 1919 over te gaan tot het bouwen van kleine woning

Het gemeentelijk woningbedrijf werd daarvoor opger
en eenige jaren later had de gemeente beschikking o
ongeveer 600 woningen met huren, varieerende tussc
f 5.– en f 100.– per maand, doch het grootste deel he
een huurwaarde van minder dan f 40.–.



DEPARTEMENT VAN OORLOG VANUIT HET INSULINDEPARK.

Het ligt voor de hand, dat heel wat gepensionneerde kleinere ambtenaren in deze goede, goedkoope woningen een rustigen levensavond kunnen slijten.

Naast het gemeentelijk woningbedrijf heeft het bouwbedrijf woningen gebouwd ter aanvulling van den woningvoorraad, speciaal met het oog op het overbrengen van het departement van gouvernementsbedrijven en de staatsspoorwegen. In totaal werden daarvoor ongeveer 820 woningen gebouwd, zoodat van gemeentewege in totaal ruim 1400 woningen tot stand kwamen.

Hoewel op het gebied van overheidsbouw hiermede slechts de eerste schreden gezet zijn, is het toch iets, waar Bandoeng mede voor den dag kan komen, terwijl de gemeente daarmede tevens medewerkte om bouwwijzen ingang te doen vinden, die zich meer aanpassen aan de eischen, die een groote stad uit een oogpunt van hygiëne, orde en regelmaat stelt.

Zooals we hierboven reeds opmerkten, is de bouwwijze te Bandoeng in menig opzicht afwijkend van die in andere Indische plaatsen, waarbij de lagere temperatuur een rol van beteekenis speelt. In huis toch wijst de thermometer gemiddeld en in den regel geen hoogere temperatuur dan 74 graden F. aan.

Het zitten binnenshuis is hier niet alleen geen bezwaar, doch vooral des avonds heel wat aangenamer dan in een open voor- of achtergalerij. De naar ouden trant met open galerijen gebouwde huizen hebben we de laatste jaren dan ook van lieverlede voor het meerendeel zien verbouwen tot geheel gesloten woningen, waardoor een heel wat grooter doelmatigheid verkregen wordt.

Wie er slag van heeft, kan hier een interieur scheppen, dat de gezelligheid van een Hollandsche woning benadert en als dan des avonds in enkele maanden van den west-moeson de wind suist en de regen spat, doet men luiken en vensters dicht en ontbreekt de kachel er nog maar aan, om die illusie te voltooien.

De lagere temperatuur leidt er ook toe, dat mandikamers en wc. heel veel binnenshuis gebouwd worden, wat geen enkel bezwaar oplevert, doch wel een groot gemak beteekent.

Voegen we daarbij, dat de muskieten hier gedurende heele tijden van het jaar geheel ontbreken en in den regel zoo weinig talrijk zijn en niet gevaarlijk (geen malaria), dat klamboes meer uit gewoonte dan uit dwingende noodzaak om de bedden hangen, dan is de vraag gerechtigd, of er wel een betere woonstad dan Bandoeng in Indië denkbaar is.

Het is dan ook alleen te verklaren uit onbekendheid met wat Bandoeng is en beteekent als woonstad en wat de stad als zoodanig biedt, dat nog zoovelen ouder gewoonte in de warmte blijven wonen, terwijl ze hier alles kunnen vinden wat hun hart begeert en niets hen terug behoeft te houden van een vestiging hier ter stede.

INSTELLINGEN VAN OPENBAAR NUT.

Zooals we reeds eerder vermeldden, telt Bandoeng zeer veel Regeeringsinstellingen en -kantoren.

Het departement van Oorlog, ondergebracht in een gebouw aan het Insulindepark, welk gebouw door zijn oppervlakte bij den inlander den naam draagt van „gedong sabahoe" werd omstreeks 1914 temidden der sawah's gebouwd. Thans ligt de grens der bebouwde kom zeker 3 KM. oostelijker.

Van de vele militaire inrichtingen, die we hier aantreffen, noemen we den Artillerie-constructiewinkel, in 1922 uit



HET DEPARTEMENT VAN GOUVERNEMENTS - BEDRIJVEN.

heeft de bereiding van vaccins en sera plaats. Hier geschiedt de behandeling tegen de hondsdolheid, hier kan men zich kosteloos, dan wel tegen betaling, laten injecteeren tegen typhus en cholera en laten inenten tegen pokken; hier geschieden bacteriologische onderzoekingen en allerlei wetenschappelijke proefnemingen op dit gebied.

Het groote voordeel van een vestiging te Bandoeng van dit instituut is voor hen, die hier ter plaatse woonachtig zijn, dat men, ziek wordende, juist door de gelegenheid tot onderzoek, die daar bestaat, zoo spoedig kan zijn ingelicht omtrent den aard van zijn ziekte en dus zeer spoedig, vóór het te laat is, de daarvoor geëigende behandeling kan ondergaan.

SPORT IN BANDOENG.

Als tegenwicht tegen zijn meestal zittend kantoorleven is lichaamsbeweging een groote behoefte, waaraan de bewoner der tropische kuststeden, zeer ten nadeele van zijn lichamelijk welzijn, zoo weinig kan doen door de hitte des daags, die hem allen lust tot eenige lichamelijke inspanning in den regel al heel spoedig en zeker op den duur ontneemt.

Hoe anders is de toestand hier in Bandoeng, met het gevolg, dat er tal van gelegenheden geschapen zijn, om aan die behoefte aan gezonde sport te kunnen voldoen.

In de rij der hier beoefende sporten neemt het zwemmen wel een eerste plaats in. De wel wat stijgende weg naar het in het ravijn der Tjikapoendoeng gelegen Tjihampelas, is geen beletsel voor een druk bezoek aan deze badgelegenheid, waar de koele wind door bamboeboschjes ruischt en de Tjikapoendoeng in de diepte van steen tot steen dalwaarts bruist

In het koele bronwater is het verrukkelijk zwemmen en spannende polo-wedstrijden bieden den toeschouwer een aangename afwisseling aan.

Zwemmen is in dit land van zonnehitte wel de meest aangewezen sport, terwijl de niet door ongeschikte jaargetijde afgebroken beoefening oorzaak is, dat het hier bereikte pe zeker een vergelijking met het moederland kan doorstaar

Na het zwemmen, waartoe ook nog gelegenheid bestae op de uitspanningsplaats Tjimindi, halverwege Tjimahi, aa den grooten weg, wordt het tennisspel wel het meest be oefend. Deze sport wordt bijna uitsluitend door het Euro peesche deel der samenleving beoefend en opmerkelijk i dan, in verhouding tot Europa, het groote aantal tennisbaner Toch zijn er haast niet voldoende om aan de vele sport lievenden gelegenheid te bieden tot dit schoone spel.

Gelijk elders, is ook hier de voetbalsport populair. Her haaldelijk worden hier onder groote belangstelling van he publiek inter-stedelijke wedstrijden gespeeld, waarbij Bandoen vaak als overwinnaar uit het strijdperk treedt. Evenals i Europa is hier voetbal meer de volkssport en is de belang stelling er voor, niet het minst bij het inlandsche deel de bevolking, steeds stijgende.

Bandoeng heeft zijn cricket-club, welke, evenals elder meer de oudere garde tot leden heeft, doch die de spo daarom niet met minder jeugdig enthousiasme beoefent. Z spelen op het terrein van den Bond voor Lichamelijke Op voeding en op datzelfde terrein rennen hun nazaten achter de hockeybal — een gezonde, zij het wel wat gevaarlijke, spor

Het race-terrein op Tegallega, dat uiteraard slechts enke malen per jaar aan zijn oorspronkelijke bestemming bean



LOGE ST. JAN.

Zoo is het ook met den kleineren burger, die in de societeit Ons Genoegen, waarvan het bestuur eveneens al het mogelijke doet, om het den leden aangenaam te maken, verpoozing kan vinden.

Zijn dit de voornaamste societeiten in den eigenlijken zin des woords, daarnaast treffen we clubgebouwen aan van verschillende vereenigingen.

Het voornaamste is wel dat van het Indo-Europeesch Verbond, afdeeling Bandoeng, hetwelk gelegen is op den hoek van den Bragaweg en den ouden Hospitaalweg. Naast het vele politieke en maatschappelijke werk, waarvoor men daar bijeenkomt, wordt er door een volijverig bestuur zeer veel gedaan om de leden op aangename wijze bijeen te houden en bij te dragen tot hun ontwikkeling zoowel als tot hun ontspanning, zooals lezingen, voordrachten, bioscoopvoorstellingen, dans- en muziekavonden, teveel om te noemen.

De hier wonende Duitschers sloten zich aaneen, vormden den Duitschen Club en zetelen in hun clubgebouw op den hoek van den Boengsoeweg en het Oosteinde.

De vroegere Katholieke kerk aan den Schoolweg bij het Pieterspark is thans als clubgebouw voor de Katholieken in gebruik.

Hier worden eveneens lezingen gehouden, is gelegenheid tot gepaste ontspanning, kan men biljarten, terwijl het kerkkoor er geregeld oefent.

Vermelden we verder van de vele clubs van inlanders de voornaamste, n.l. de door en voor de vooraanstaande Soendaneezen gestichte bloeiende vereeniging Pasemoan Pasoendan, welke in een gebouw aan den Bragaweg gevestigd is en, behalve voor gezellig verkeer, ook door het houden van lezingen e.d. voor de ontwikkeling harer leden zorgt.

Wie van schaken houdt, kan zijn spelgenooten eenige avonden per week bijeen vinden in Maison Bogerijen en zich aansluiten bij verschillende schaakclubs.

Gaat Uw liefde uit tot het kegelen, ook daarin is voorzien. Niet alleen, dat de societeiten Concordia en Ons Genoegen uitstekende banen hebben, ook kan men toetreden tot de Bandoengsche Kegelclub, welke haar eigen banen heeft op een terrein naast den spoorweg, dicht bij den Bragaweg.

De grens tusschen gezellig verkeer, vermaak, ontwikkeling en kunst is niet scherp te trekken. De bovengenoemde instellingen dragen alle in meer of mindere mate bij tot het bevorderen daarvan.

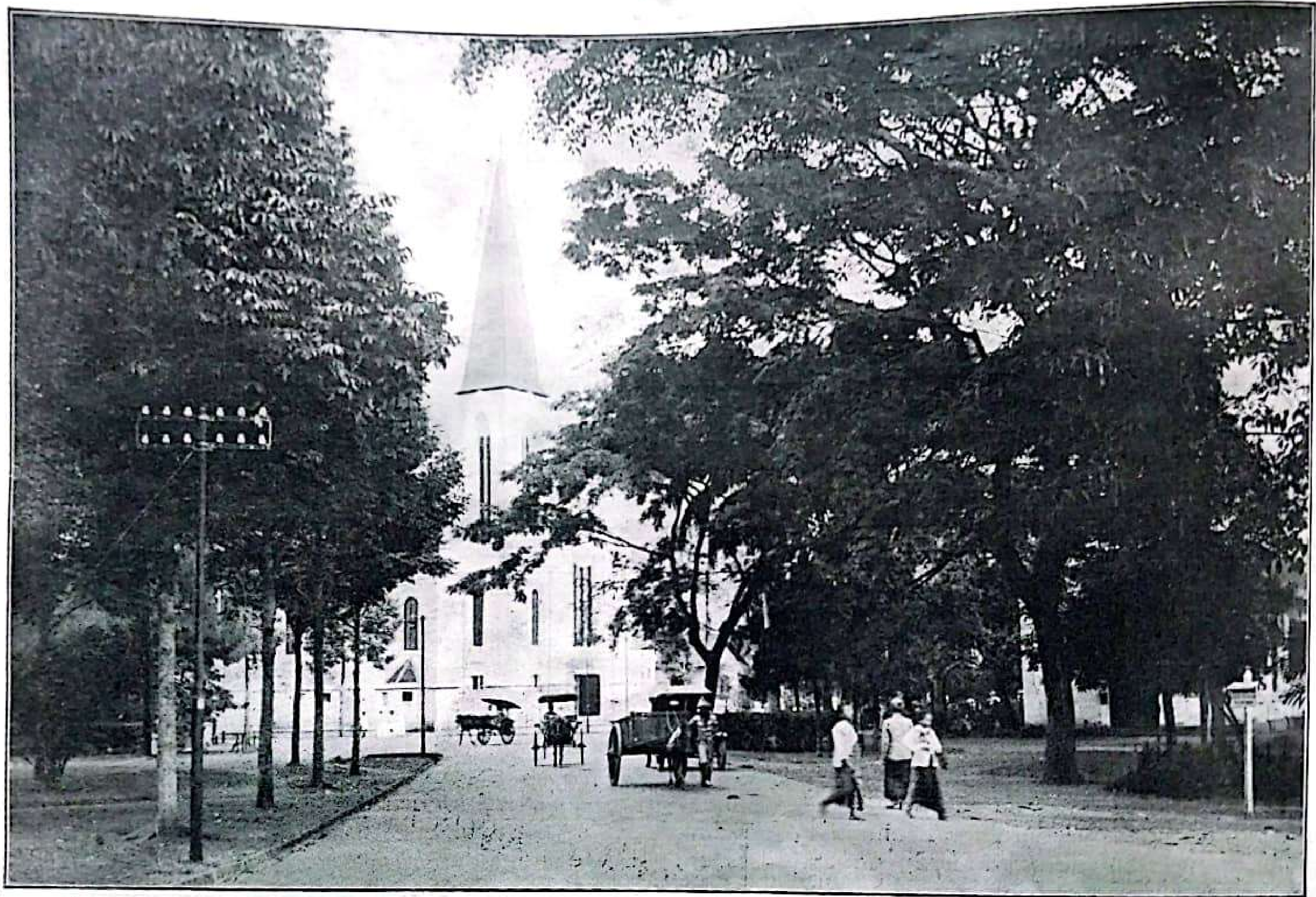
We noemden reeds de schouwburgzaal van Concordia, waar de uitvoeringen van den Bandoengschen Kunstkring, van de Muziek- en Tooneelvereeniging Braga, van het Bandoengsch Gemengd Koor en van reizende opera- en tooneelgezelschappen plaats hebben.

Een minder groote en fraaie, doch echter zeer bruikbare schouwburg- en feest (vergader-) zaal is die van de Societeit Ons Genoegen, gelegen aan den Naripanweg, bij den Bragaweg, waar ook regelmatig op- en uitvoeringen plaats hebben.

Een vijftal flinke bioscopen geeft twee maal per avond aan de liefhebbers van de film gelegenheid tot genieten.

Hoewel het in alle goed zitten is, spant de Concordia bioscoop, eigendom van de societeit van dien naam, de kroon. Deze overtreft in gezelligheid en in de wijze van exploitatie wel alle andere.

We noemden reeds terloops den Bandoengschen Kunstkring. Deze vereeniging, met een volijverig bestuur, doet buitengewoon veel om aan het uitgebreide ledental goed



R. K. KERK.

29

kunst te brengen. Eenige malen per maand is er gelegenheid tot het smaken van kunstgenot in telkens anderen vorm.

Zij, die gaarne de zangkunst beoefenen, kunnen zich aansluiten bij het Bandoengsch Gemengd Koor, of, mochten zij uitsluitend gewijde muziek verkiezen, opneming verzoeken bij de kerkkoren der Protestantsche gemeente of der Katholieke kerk.

Tooneelclubs zijn er ook eenige, waarvan de voornaamste wel zijn de Muziek- en Tooneelvereeniging Braga en de Bandoengsche Dilettantenclub, die een welkome afwisseling brengen in de reeksen tooneelvoorstellingen, die door reizende tooneelgezelschappen gegeven worden.

Zelfs de overheid laat ons op het gebied van muziek niet in den steek. Driemaal per week worden op verschillende punten in de stad, waar overal muziekkoepels zijn opgericht, door de bataillonsmuziek uitvoeringen gegeven, terwijl er des Woensdagsavonds taptoe is en de muziek wandelend de stad door trekt.

We zijn wellicht niet volledig, waar zoo veel te vermelden valt en noemden nog niet als bron van vermaak de verschillende wedstrijden, vooral voetbalwedstrijden, die hier gespeeld worden en dit onder een steeds toenemende belangstelling van het publiek. Doch we komen hiermede op het terrein van de sport, waaraan we een afzonderlijk hoofdstuk wijdden.

Inderdaad, geen enkelen dag behoeft men zich hier te vervelen; aan alle kanten is hier gelegenheid om kennis op te doen, zich aan kunst te wijden of zich te vermaken en dit alles zonder de obsessie van hitte en nog eens hitte.

ONDERWIJS.

Wie zich afvraagt, waar zich te vestigen met het oog op het onderwijs, dat hij zijn kinderen zal moeten verschaffen, zal het niet zwaar vallen zich Bandoeng te kiezen.

Heeft hij nog heel jonge kinderen, dan zijn er verscheidene Fröbelscholen e. d., waar de eerste hand aan min of meer schoolsche opvoeding gelegd wordt. Men kan kiezen, al naar de richting die men toegedaan is. Daar is de Openbare Fröbelschool, één der Zusters Ursulinen, dan een Montessorischool en de Abimanjoeschool en één als voorklasse van een particuliere Hollandsch-Inlandsche school.

Is de leeftijd voor de lagere school aangebroken, dan zijn er zeer vele mogelijkheden. Laten we de inlandsche scholen der 2e en 1e klasse, de Hollandsch-Inlandsche en de Hollandsch-Chineesche scholen, de schakelscholen e. d., zoowel van het gouvernement als van particuliere instellingen, buiten beschouwing, (het zijn er in totaal meer dan 30), dan kunnen we onze keus het eerst vestigen op een der openbare lagere scholen der 1e klasse, A, B en C. der 2e klasse, der 3e klasse of op de gouvernements Europeesche lagere school voor meisjes.

Het Europeesch Lager onderwijs is hier verder grootendeels in handen van particulieren. Noemen we eerst de 3 lagere scholen van de Bandoengsche Schoolvereeniging, dan de lagere school (leerschool) van het Indo-Europeesch verbond en dan de scholen, waar confessioneel onderwijs gegeven wordt, te weten: 3 Christelijke lagere scholen, de Kloosterschool en de Katholieke jongensschool.



PIETERSPARK EN R. K. MEISJES H. B. S. MET INTERNAAT.

Voegen we hieraan toe, dat door het groote aantal onderwijzers, leeraren, ingenieurs en doctoren op allerlei gebied der wetenschap, verbonden aan de hier gevestigde gouvernements-instellingen, er zoovele mogelijkheden geschapen zijn kennis op te doen, dan is het duidelijk, dat Bandoeng op het gebied van onderwijs een eereplaats inneemt.

GOEDKOOP BANDOENG.

Een belangrijk punt van overweging is voor hen, die zich een plaats van vestiging te kiezen hebben, de vraag, of zij er met hun inkomen zullen kunnen rondkomen. We willen dit voor Bandoeng eens nader bezien.

Daartoe begeven we ons niet in allerlei weinig zeggende beschouwingen, doch we nemen de officieele gegevens ter hand, zooals die door het *Centraal kantoor voor de statistiek te Weltevreden* werden opgemaakt en welwillend verstrekt.

Het zou te ver voeren alle ter beschikking gestelde cijfers te produceeren, zoodat we moeten volstaan met een staatje der totalen, betrekking hebbende op de gemiddelde maandelijksche kosten der meest noodzakelijke behoeften voor levensonderhoud van een gezin met f 400.— inkomen en bestaande uit man, vrouw en 3 kinderen, waarvan 2 op de lagere school gaande.

15 Januari 1926.

	Batavia		Bandoeng		Semarang		Soerabaja	
	gld.	pCt.	gld.	pCt.	gld.	pCt.	gld.	pCt.
Onveranderlijke uitgaven .	59.1	14.8	60.8	15.2	60.2	15.1	59.7	14.9
Voeding :								
Meelstoffen	27.8	7.-	22.6	5.7	25.1	6.3	26.9	6.7
Transport .	86.9	21.8	83.4	20.9	83.3	21.4	86.6	21.6
Transporteeren	86.9	21.8	83.4	20.9	83.3	21.4	86.6	21.6
Vleesch.	30.5	7.6	28.4	7.1	25.3	6.3	22.-	5.5
Vetten en Oliën.	33.-	8.3	32.3	8.1	32.7	8.2	31.6	7.9
Totaal voeding	91.3	22.8	83.3	20.8	83.1	20.8	80.5	20.1
Verlichting.	8.-	2.-	11.-	2.8	12.4	3.1	11.7	2.9
Brandstoffen	10.-	2.5	10.7	2.7	11.3	2.8	10.4	2.6
Watervoorziening	6.-	1.5	4.-	1.-	5.4	1.4	6.6	1.7
Bedienden en wasch . . .	50.-	12.5	48.5	12.1	44.5	11.1	59.-	14.8
Algemeen totaal	304.4	76.1	298.3	74.6	296.9	74.2	312.9	78.2

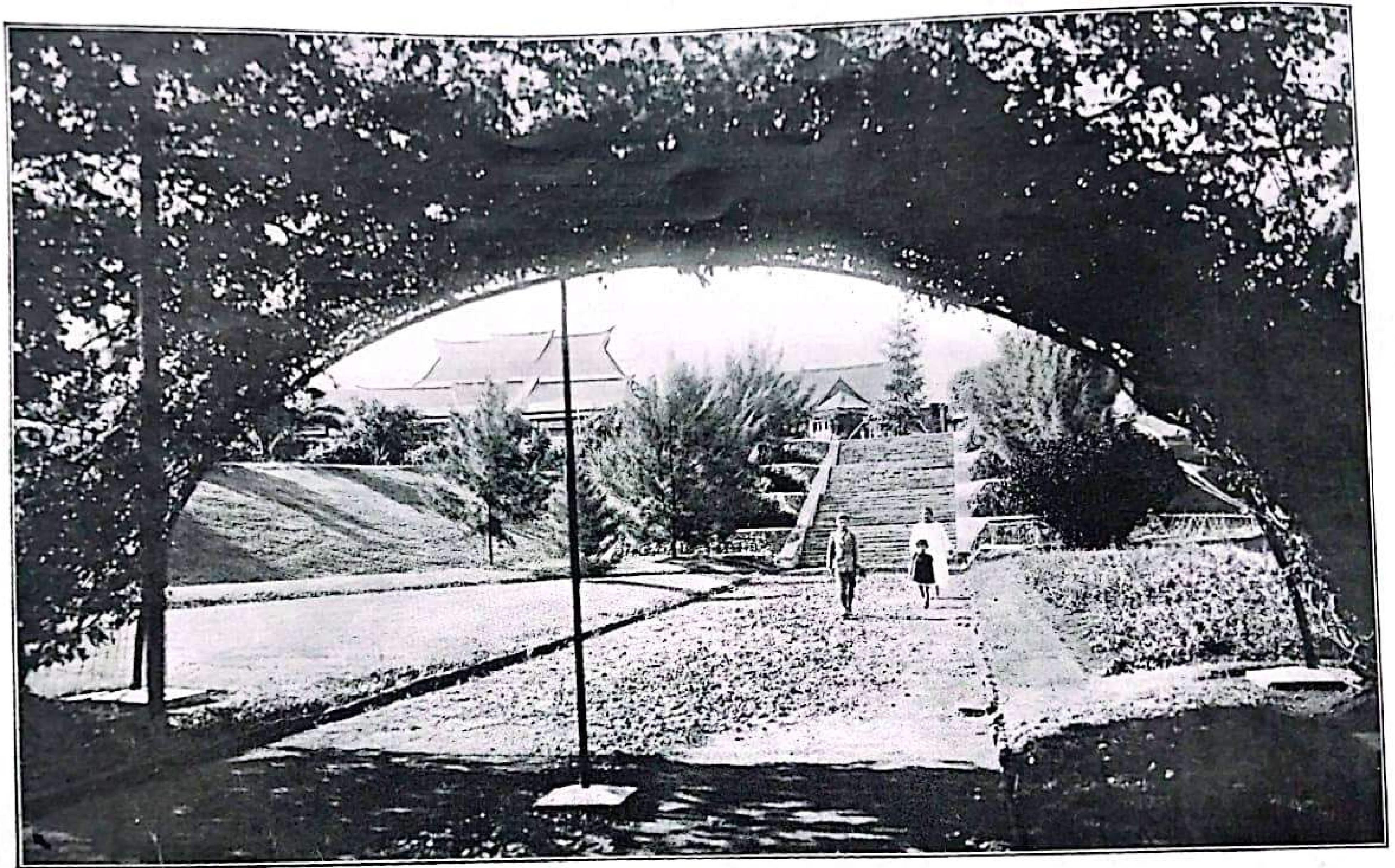
We zien hieruit, dat Bandoeng goedkooper is dan Batavia en Soerabaja en slechts een fractie duurder dan Semarang.

Doch deze cijfers zeggen niet alles. De woninghuren zijn bv. sinds Januari jl. nog steeds dalende. Het electrische licht, hoewel goedkooper dan te Semarang en Soerabaja, is eenige guldens duurder dan te Batavia, doch wat heeft men er niet veel meer voor. Doordat de electrische stroom in waterkrachtcentrales wordt opgewekt, waarbij de voornaamste kosten zijn het in het bedrijf voor den aanleg gestoken kapitaal, zijn de tarieven daarop ingericht en kan men voor een gering bedrag per maand zijn geheele huis steeds door verlicht hebben, terwijl men het in Batavia steeds angstvallig moet uitdraaien.

Bovendien is het mogelijk, zonder meer te betalen dan zijn abonnement, overdag kosteloos allerlei andere electrische apparaten aan te sluiten en te benutten.

Gas is vrijwel overal verkrijgbaar en kost slechts 12 cent per M³. De waterleiding is te Bandoeng goedkooper dan in de drie groote kuststeden, voor de kleinere gebruikers (het tarief is progressief) zelfs veel goedkooper. En dan heeft men

37



IN HET IJZERMANPARK.

nog het voordeel, dat het water zoo zuiver is, dat het ongekookt gedronken kan worden, wat ook weer een besparing geeft en gemakkelijker is.

Wat Bandoeng ook goedkoop maakt, is de omstandigheid, dat de lagere temperatuur den lust tot zelf werken vergroot en men zoowel op bedienden als op transportkosten aanmerkelijk kan besparen.

Tenslotte nog een voordeel, dat niet steeds, doch toch dikwijls, zij het dan niet indirect, in Bandoeng wordt genoten en dat is, dat hier nimmer de ernstige behoefte bestaat, om eens een kouden neus te halen, en komt ze toch op, Lembang of Pengalengan vlak bij liggen. Wie hier met zijn gezin woont, kan zich de dikwerf enorme kosten van een maandje naar boven besparen.

Wanneer we dit alles in oogenschouw nemen, moet Bandoeng wel als de goedkoopste der groote steden van den Archipel geroemd worden.

BANDOENGS NAASTE OMGEVING.

Wat het wonen in Bandoeng tenslotte zoo buitengewoon veraangenaamt, is de schitterende omgeving, die zelfs binnen het bereik van den wandelaar ligt. Hier is het wandelen geen bezoeking, zooals in het lage land, doch een gezonde, aangename uitspanning.

Vooral, wanneer men in noordelijke richting zijn weg neemt, voert het pad eerst langzaam, dan steeds steiler omhoog en na een uurtje is men een paar honderd meter gestegen. Dan is het oogenblik gekomen, om in de schaduw van een boom op een bergrug te genieten van het verrukkelijk panorama, dat de hoogvlakte en de haar omringende bergen biedt, terwijl een weer eenige graden koudere wind dan beneden in Bandoeng, een verfrisschende koelte brengt.

Laten we dus voor den liefhebber van wandelen enkele tochtjes aangeven, die slechts eenige uren tijds en weinig inspanning vorderen. Wie over deze wandelingen en de verder aan te duiden tochtjes en tochten uitvoeriger wil zijn ingelicht, dan het bestek van dit boekje toelaat, schaffe zich den Gids voor Bandoeng en omstreken, door S. A. Reitsma en W. H. Hoogland, uitgeefster de N. V. Mij. Vorkink te Bandoeng, aan.

Deze gids is daarom zoo waardevol, omdat men daarin naast een beschrijving van alle mogelijke uitstapjes, ook allerlei belangrijke historische, wetenschappelijke en folkloristische bizonderheden aantreft van de plaatsen die men bezoekt.

Een zeer aanlokkelijke wandeling is die naar het theehuisje te Dago. Daartoe volge men den tot boven aan toe geasfalteerden Dagoweg en sla eerst even bij de Technische Hoogeschool links af om in de schaduw van een pergola op een der banken daar even uit te rusten.

Elk jaar, bij het opgroeien van boomen en struiken van het IJzermanpark, wordt deze plek schooner en aantrekkelijker. Over een weelde van bloemen heen ziet men Bandoeng liggen en men is reeds hoog genoeg gestegen, om de geheele stad te overzien.

Kijkt men noordwaarts, dan ziet men, tusschen de rijk met bloemen bedekte gebouwen der Technische Hoogeschool door, den Tangkoeban Prahoe liggen.

Volgt men den Dagoweg verder, dan doet de aantrekkingskracht der aarde zich bij elken stap gelden en na een half uurtje kalm gewandeld te hebben, is men den weg ten einde en dicht bij de plaats, waar hij overgaat in den particulieren



NIEUW-BANDOENG – ORANJEPLEIN MET MUZIEKKOEPEL.

weg van den dienst voor Waterkracht en Electriciteit, die naar het waterkrachtwerk Bengkok voert.

Vooral het laatste deel hebben we flink geklommen en thans gaat het links om den weg op, die naar het bekende theehuisje voert. We wandelen nu tusschen een schat van bloemen en komen op een 900 M. hoog gelegen terras, waar het in de schaduw der boomen in gemakkelijke stoelen en onder het genot van de een of andere verversching goed rusten is.

Hier ontrolt zich een groot deel der hoogvlakte en van het omringende gebergte voor onze oogen.

Is deze wandeling in de vroege ochtenduren al zeer aan te bevelen, ook tegen den avond is het hier verrukkelijk zitten. De schemering daalt en evenals bij de vallende duisternis aan den hemel, ziet men in Bandoeng de lichtjes verschijnen. Boven en onder neemt hun aantal toe, steeds helderder wordt hun schittering, tot het volslagen duister is en de ontelbare lichtjes, verspreid over een afstand van wel 10 KM., tintelen als de tropische sterrenlucht daarboven.

Uit den tuin van het huis te Dago of van het eind van den Dagoweg kan men afdalen in het dal van de Tjikapoendoeng. Weldra staat men bij een met een stukje oerbosch begroeid ravijn.

Het gedreun van den waterval is reeds goed waarneembaar. We dalen af in de schaduw der boomen en weldra spatten de druppels ons om de ooren. Een verrukkelijk plekje voor een picnic, waarvan de Bandoengsche jongelui dan ook steeds een dankbaar gebruik maken.

Nu we toch in dit dal zijn, kunnen we even onze aandacht wijden aan de daarin gelegen waterkrachtwerken. Stroomopwaarts zien we de z.g. drukbuizen langs een steile helling afdalen naar het waterkrachtwerk Bengkok. Dit water word eenige K.M. stroomopwaarts aan de Tjikapoendoeng onttrok ken. Na de centrale Bengkok gepasseerd te zijn, gaat he ondergronds door een gemetselde leiding en wordt dan eei eindweegs beneden den waterval weer benut om een kleinere automatisch werkende centrale te bedienen.

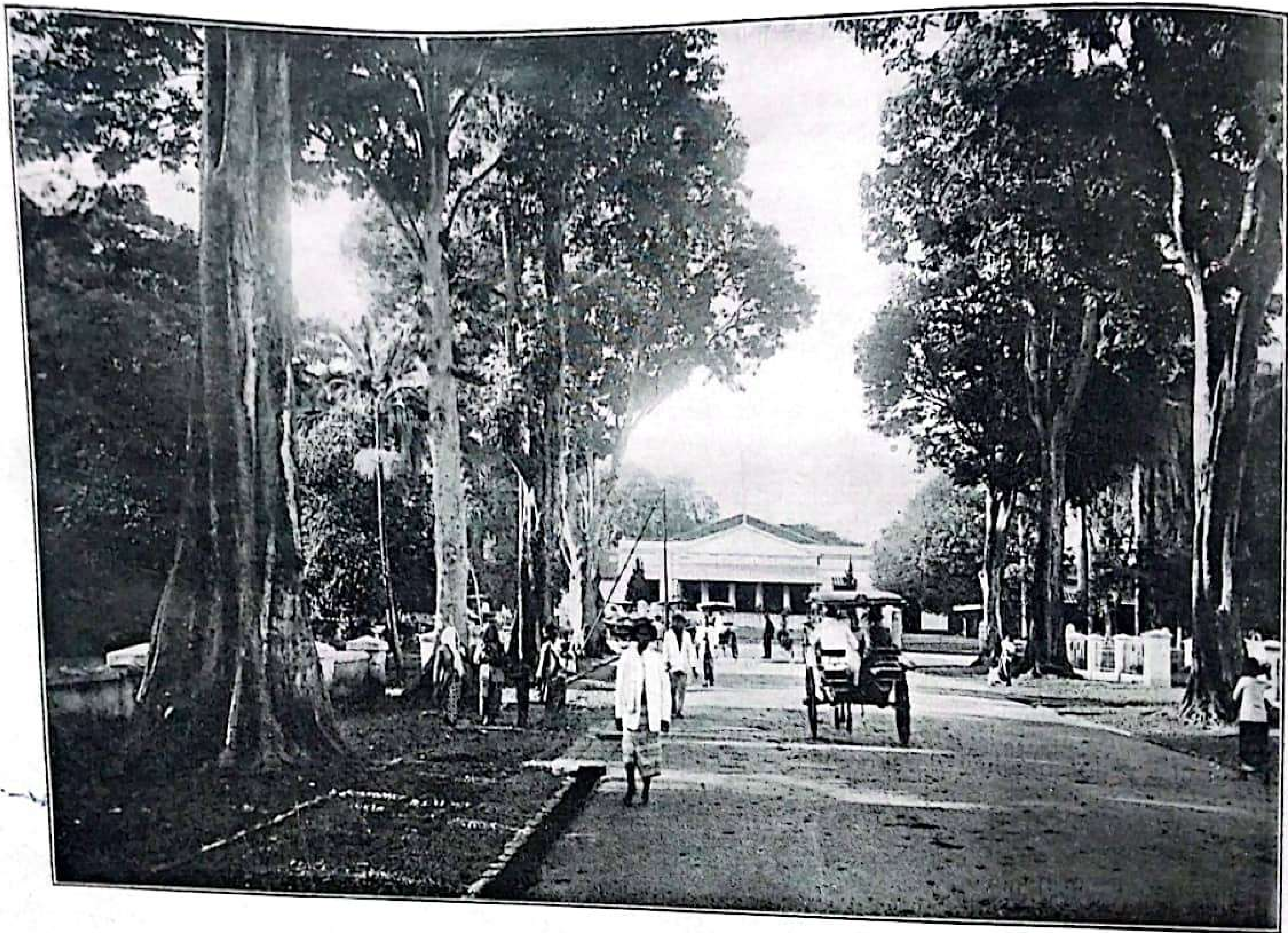
Wie nimmer een dergelijke centrale zag, kan zich hier eei beeld vormen van de groote kosten en de nog groote moeilijkheden om zoo'n werk tot stand te brengen, doch tevens van de goedkoopte en eenvoud van het bedrijf, wan neer het werk eenmaal tot stand gekomen is.

Om een idee te geven van de mogelijkheden, wannee men zich de moeite geeft van een wandeling over een af stand van een slechts gering aantal kilometers, hebben w deze wandeling wat uitvoeriger beschreven, doch zoo zij er tientallen.

Het zou te ver voeren deze alle te beschrijven. Wie ee liefhebber van de bij uitstek gezonde wandelsport is, koop zich een paar bladen van de topografische kaart van Ban doengs omgeving, op een schaal van 1—20.000 en ga ze op zoek naar mooie uitstapjes. 't Is verrassend, wat lieflijk plekjes, koele bronnen onder zwaar geboomte, zindelijk kampongs met hun vriendelijke bewoners, wat schitterend uitzichten over ravijnen en bergen men vindt.

Laat de kaart u in den steek, met vragen komt men in Rom en wie zich de moeite geeft zich de Soendasche taal eige te maken, zal daarvan bij voortduring gemak en genoege ondervinden.

Wie liever van het zadel van zijn fiets af de omgeving w bewonderen, vindt daartoe eveneens volop gelegenheid. D rijwegen, die in alle richtingen de stad verlaten, zijn geasfal



OUD-BANDOENG – RESIDENTSHUIS.

24

Is de lagere school doorloopen en rijst de vraag, hoe de kinderen verder opgeleid zullen moeten worden, dan denken we in de eerste plaats aan de H. B. S. met haar filiaal en aan de H. B. S. voor meisjes van de Zusters Ursulinen, waar ook voor onderwijzeres wordt opgeleid.

Zij, die meenen, dat MULO het aangewezen onderwijs voor hun kinderen is, vinden de poorten der beide gouvernements MULO scholen en die van de MULO van het Indo-Europeesch verbond gastvrij openstaan.

Is het MULO-onderwijs met succes gevolgd, dan vindt men de Algemeene Middelbare school gereed hen te ontvangen voor een driejarige westersch-klassieke opleiding.

Willen zij zich aan het onderwijs wijden, dan kunnen ze ook toegelaten worden tot de kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen van het I.E.V., vanwaar zij 2 jaar later het examen voor de acte Lager onderwijs kunnen doen. Dit is ook mogelijk voor degenen, die overgingen naar de 4e klasse der H.B.S., terwijl zij, die het eindexamen der H.B.S. met goed gevolg aflegden, op die kweekschool nog slechts een jaar behoeven te studeeren. Ook is er een normaalschool, die in de middaguren voor de lagere acte opleidt.

Wil men zijn kinderen, die de lagere school verlaten hebben, in technische richting leiden, dan biedt de Technische school, een soortgelijke inrichting als de K.W.S. te Weltevreden, daartoe een uitstekende gelegenheid.

De meisjes kunnen opleiding krijgen aan de openbare kweekschool tot opleiding van Fröbelonderwijzeressen. Aan deze school is een internaat verbonden.

Voor hen, die de hoofdacte willen behalen bij het Eur. lager onderwijs, bestaat hier een gouvernements normaalschool.

Mocht men een zoon hebben, wiens hoofd niet naar studie staat, dan heeft de Gemeentelijke Ambachtsschool, oorspronkelijk opgericht voor inlanders, tegenwoordig ook afdeelingen voor Europeesche leerlingen, waar voor de maatschappij bruikbare menschen uit hen groeien kunnen.

Zij, die de H.B.S. doorliepen, behoeven, willen ze nog verder studeeren, Bandoeng niet vaarwel te zeggen. De Technische Hoogeschool staat gereed hen te ontvangen.

Deze hoogeschool werd opgericht door het Koninklijk Instituut voor Hooger Technisch Onderwijs en op 3 Juli 1920 geopend, terwijl ze met ingang van 18 October 1924 door het Land werd overgenomen. Het studieplan is ingericht op een normale studieduur van 4 jaar. Zij. die het eindexamen afleggen, verkrijgen het getuigschrift van civiel ingenieur, dat voor de plaatsing en bevordering in 's Lands dienst gelijke rechten geeft als het overeenkomstige Delftsche diploma. Zij kunnen ook worden toegelaten tot de promotie ter verkrijging van den graad van doctor in de technische wetenschap.

Aan de Technische hoogeschool is ook verbonden een leergang tot opleiding voor de middelbare acte wiskunde (Kl) en voor ijkers.

Maar hiermede is de opsomming van de Bandoengsche onderwijs-inrichtingen nog lang niet ten einde.

Daar zijn de Opleidingsschool voor inlandsche ambtenaren, de hoogere kweekschool, de kweekschool voor inlandsche onderwijzers, de neutrale normaalschool voor meisjes (de Van Deventerschool) welke inrichtingen alle internaten hebben.

Hier worden de cursussen in lichamelijke opvoeding gegeven, hier heeft de S.S. en heeft het Kadaster eveneens zijn cursussen.

Vermelding verdienen nog de plannen tot oprichting van een Christelijk Lyceum en een internaat voor het geven van onderwijs aan doofstomme kinderen, welke reeds in vergevorderden staat van voorbereiding verkeeren.



IN DE CHINEESCHE WIJK — A. B. C. STRAAT.

teerd en behalve die naar Lembang en Dago voeren ze alle door vlak terrein.

Men kan een bezoek brengen aan het 6 K.M., westelijk gelegen ontspanningsoord Tjimindi, waar een koel bad genomen kan worden, waar tennisbanen op de gasten wachten. Men kan zijn tocht voortzetten naar Tjimahi en wie een stoer fietser is, kan over Padalarang doorrijden tot op ongeveer 23 K.M. van Bandoeng, waar men aan het einde der hoogvlakte is en de weg via den Goenoeng Masigit plotseling sterk begint te dalen.

Met de fiets kan men een bezoek brengen aan de uitspanning Sangkoeriang, dat, aan de Tjitaroem gelegen, bereikbaar is langs den grooten weg, die naar Bandjaran leidt. Men vindt er een echten speeltuin, met schommels, wippen, zweefmolen, met gelegenheid tot roeien op de hier kalm vlietende Tjitaroem en tot paardjerijden voor de kinderen.

Een K.M. verderop zijn we te Dajeuh Kolot, waar een rijbrug en een spoorbrug over de Tjitaroem voeren. Hier staat een groote door stoom gedreven electrische centrale te wachten op het oogenblik om in te grijpen, als de waterkrachtcentrales zich mochten begeven. Een dure, doch blijkbaar noodige waarborg voor een ongestoord bedrijf.

Ook een fietstocht naar het oosten, over Soekamiskin naar Oedjoengbroeng, of verder, is zeer aan te bevelen. Waar men ook heen gaat, steeds geniet men van schoone natuurtafereelen.

Fiets- en wandeltochten, gecombineerd met een treinreisje, ze openen zooveel perspectieven, dat de hier beschikbare ruimte te beperkt is, om daarop verder in te gaan.

GROOTERE TOCHTEN.

Wanneer we Bandoeng voor het maken van een tochtje van een groot deel van den dag of den geheelen dag verlaten, heeft dit bijna steeds tengevolge, dat we hooger, soms veel hooger, de bergen in gaan, zoodat we Bandoeng met de hoogvlakte weldra ver onder ons ont... waren.

Een tocht naar Lembang vordert nog geen half uur, kost per auto slechts enkele guldens, terwijl de autobus der Provincie den reiziger er voor evenveel kwartjes brengt. Dan is men reeds ruim 1200 M. hoog, wat aan temperatuur en plantengroei heel goed te bemerken is. Evenals de mensch, is ook het suikerriet hier te vinden, om weer op krachten te komen.

Vooral op Zon- en feestdagen is het hier een en al gezelligheid en geen wonder. Lembang is een uitgezocht oord om er eens een dag of langer door te brengen. Er zijn veel hotels en pensions, waaronder zeer modern ingerichte, zoodat men er alle gemakken aantreft, die een verblijf aldaar kunnen veraangenamen.

Het aantal wandelingen is er legio en deze zijn dikwijls verrassend schoon. We noemen het ravijn van de Tjihideung en van de Tjikidang, met zijn warme bron, het monument voor Junghuhn, den Goenoeng Poetri. Dan is Lembang het uitgangspunt voor den zeer gewilden tocht naar de kraters van den Tangkoeban Prahoe, welke op een hoogte van ongeveer 2000 M. liggen. Het maken van een voor automobielen berijdbaren weg tot aan die kraters is in voorbereiding.

Van Lembang uit (of over Tjimahi) is het iets hooger gelegen Tjisaroea te bereiken, met zijn 70 M. hoogen waterval in een woest ravijn met loodrechte wanden.



DE PROTESTANTSCHE KERK.

Hier in Tjisaroea en in Lembang kan men het prachtigste Hollandsche stamboekvee op de malsche bergweiden zien grazen. Enorme boerderijen treft men er aan, die in hygiënisch opzicht aan de hoogste eischen voldoen. We zijn hier in het land van de bloemen en van de Europeesche groenten. Uitgestrekte aardappelvelden doen ons haast vergeten, dat we hier in Indië zijn.

Waar men ook heen gaat, overal is gelegenheid tot verrukkelijke tochten in de bergen.

In oostelijke richting is het al niet anders. Bij een rit per auto naar het 45 KM. ver gelegen Soemedang langs den Grooten Postweg ontrollen zich bij elke wending van den weg natuurtafereelen, die met de allerschoonste op Java kunnen wedijveren. Zoo is het ook, wanneer we over de schoone vlakte van Lèlès een tochtje naar het 60 KM. ver gelegen Garoet maken. Bergen en ravijnen, vruchtbare vlakten en welvarende kampongs verrukken den voor natuurschoon ontvankelijken reiziger.

Naar het zuiden is wel het schoonst de rit om den Malabar over het 40 KM. ver gelegen Pengalengan. Voorbij deze plaats komen we in een soort van hoogvlakte en temidden van thee- en kinatuinen stijgen we tot boven de 1650 M. Hier kennen enkele ondernemingen een plaag, die elders in Indië wel heel zelden voorkomt, nl. de nachtvorsten.

Een vroeg in de morgenuren ondernomen autorit vordert daar werkelijk dikke kleeding en dan nog komt men blauw en bibberend van de koude boven.

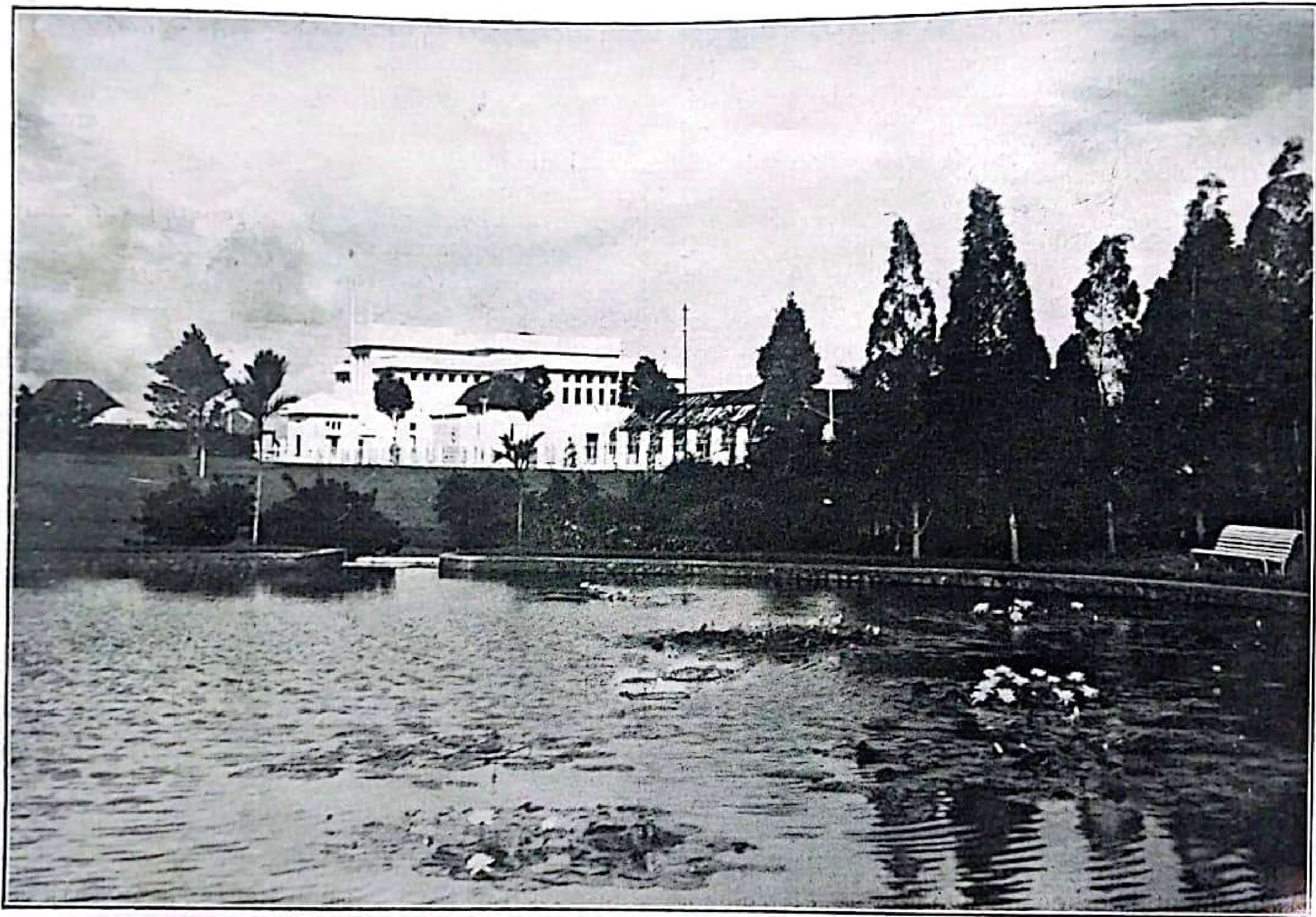
Behalve de groote cultures, treft men op weg daarheen belangrijke gouvernements-werken aan. Daar is op den Malabar het merkwaardigste radiostation ter wereld, waarvan de antennes op een hoogte van ongeveer 2000 M. boven een bergkloof, waarin het station ligt, gespannen zijn.

Aan de andere zijde van den weg naar Pengalengan, treffen wij de groote waterkrachtwerken Lamadjan en Plengan aan, terwijl dicht bij Pengalengan een dal is afgedamd, waardoor een kunstmatig bergmeer, Sitoe Tjileuntja, ontstond, dat een reserve aan water in den drogen tijd verschaft ten behoeve van die waterkrachtwerken.

Naar het zuidoosten lokt het verrukkelijke dal van de Tjiwidej (ook per trein bereikbaar tot een hoogte van 1100 M.). In den bovenloop van deze beek vinden we op een hoogte van bijna 2000 M. een krater, welke geheel per auto over een uitstekenden weg te bereiken is. Nog wat verder dien weg volgende, voorbij de theeonderneming Rantjabolang, is een wandeling van slechts vijf kwartier noodig om den 2200 M. hoog gelegen Kawah Poetih te bereiken, een krater waarvan de enorme voorraad zwavelmodder thans voor zwavelwinning geëxploiteerd wordt. Nog 250 M. klimmen langs een behoorlijk begaanbaar boschpad brengt ons op den top van den G. Patoeha, waarin een 160 M. diepe, begroeide krater met loodrechte wanden. Van dien top is bij helder weer geheel West-Java te overzien, onderscheidt men soms de Java-Zee en veelal den Indischen Oceaan met zijn witte branding op de rotsen der zuidkust.

Onder ons in het westen zien we het kratermeer van Telaga Patengan en zijn in cultuur gebrachte omgeving, welke langs een schitterenden weg door het oerbosch ook van Tjiwidej uit bereikbaar is.

Naar het westen lokken ons de kalkrotsen met hare grotten van den G. Masigit, aan den weg naar Tjiandjoer, ook de plek, waar de Tjitaroem door de bergen breekt en zich door



DE JAARBEURS VANUIT HET MOLUKKENPARK.

een nauwe kloof bulderend een weg baant, om verderop den imposanten waterval, den Tjoeroeg Halimoen, te vormen en dicht bij Radjamandala een eindweegs onder den grond te verdwijnen.

Ook kunnen we gaan naar . . . . . doch laat ons eindigen met deze onvolledige en in het bestek van dit boekje niet thuis behoorende opsomming.

Wie over alle mogelijke tochten nader en beter wil zijn ingelicht, schaffe zich den in het begin van dit boekje reeds genoemden Gids voor Bandoeng en omstreken aan. Hij vindt hierin alle inlichtingen, die hij wenscht, genoeg om gedurende eenige jaren elken Zondag een ander, voldoening gevend uitstapje te ondernemen.

Wat een afwisseling: vruchtbare vlakten, lieflijke dalen, zachtkabbelende beekjes, bruisende bergstroomen, donderende watervallen, blauwe bergmeren, malsche bergweiden, kille oerbosschen, bergtoppen met krom kreupelhout, waardoor de nevels slierten en waarvan de baardmossen afhangen; doodsche kraters, steenwoestenijen met sissende solfatoren, kratervelden met kokende, geiserachtige bronnen en modderputten; lieflijke dessa's met stille, heldere vischvijvers. En dat alles in een nimmer dorre omgeving. Ook in den oostmoeson vallen regens, waardoor Priangan, als heel Java verschroeid is, er nog groen en fleurig uitziet.

Behalve al hetgeen we in de vorige hoofdstukken van dit boekje opsomden, ligt ook het bovengenoemde binnen het bereik van degenen, die zich Bandoeng tot woonstee kozen.

BESLUIT.

Met het bovenstaande is, zonder te veel in bijzonderheden te vervallen, van Bandoeng verteld, wat voor iemand, die omtrent deze plaats ingelicht wil zijn, van belang is.

Hoevelen zijn er nog niet, die Bandoeng òf nimmer bezochten òf er op doorreis slechts een nacht doorbrachten. Van hen hopen we in de eerste plaats, dat ze na lezing van dit boekje eens, al is het maar voor een enkelen dag, naar Bandoeng overkomen of een dag langer hier overblijven, om hier eens rond te zien. De onkosten, daaraan verbonden, zullen ze rijkelijk beloond vinden, terwijl we ervan overtuigd zijn, dat ze tevens voor goed voor Bandoeng gewonnen zijn.

Doch ook van hen, die vroeger wel, doch de laatste jaren niet in Bandoeng waren, hopen we, dat ze na lezing hier weer eens een kijkje zullen komen nemen, want ook voor hen zal het een openbaring wezen.

Als dan tenslotte de velen, die bij de keuze van een plaats van vestiging na aandachtige kennisneming van den inhoud zullen zeggen: „We gaan naar Bandoeng", dan acht de schrijver, die Bandoeng boven de kuststeden heeft leeren waardeeren, zich ten volle beloond.

Bandoeng, Juni 1926.

F. B. JANTZEN.



PIETERSPARK.

MOOI BANDOENG.

„Napels zien en daarna sterven!"
Zei een dichter enthousiast,
Toen zijn oog zich aan het schoone
Van Italië had vergast.

„Bandoeng zien, maar . . . . . . blijven leven!"
Is meer practisch uitgedacht
Voor dengene, die moet wonen
Op den Gordel van Smaragd.

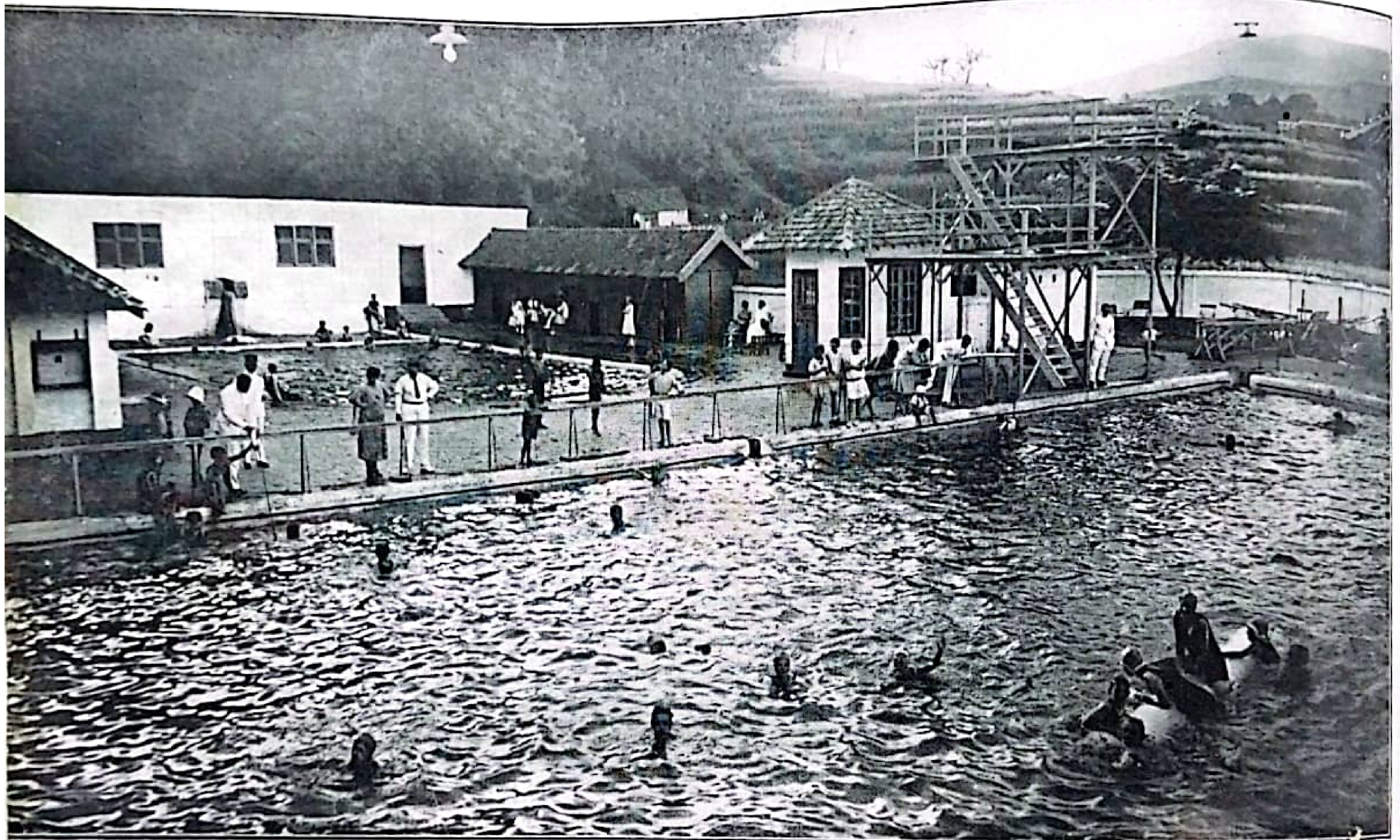
Bandoeng! met je blauwe bergen
In het wazig, ver verschiet!
Bandoeng! Wie je ééns gezien heeft,
Waardeert je en vergeet je niet!

Bandoeng! met je mooie huizen
En je rijken bloemenschat,
Met je flinke, ruime straten,
Ben je „meiner Träume Stadt!"

Bandoeng! met je mooie winkels,
's Avonds schitterend verlicht,
Bandoeng! waar de kou een blos legt
Op het bleek, verwelkt gezicht!

Bandoeng! stad vrij van muskieten,
Met je koel en droog klimaat,
Wel mag zich gelukkig prijzen,
Wie in Bandoeng wonen gaat!

JAN VISSER.



BADPLAATS „TJIHAMPELAS"

NED. INDISCHE HOTELVEREENIGING

BEZOEKERS VAN JAVA!

Stelt Gij prijs op een Tehuis ver van Huis?
Raadpleegt dan de Administrateurs der volgende, door ons geëxploiteerde Hotels:

West-Java	Weltevreden (Batavia)	Hotel Koningsplein
	Buitenzorg	Hotel Bellevue
	Garoet	Grand Hotel Ngamplang Grand Hotel Tjisoeroepan
Midden-Java	Djokja	Grand Hotel De Djokja Hotel Toegoe
Oost-Java	Pasoeroean	Grand Hotel Tosari
	Lawang	Hotel Nongkodjadjar

Wij stellen toeristen-reizen samen naar alle deelen van Java. Tochten naar werkende vulkanen, kratermeeren, warmwaterbronnen, tropische wouden enz.

Wij streven er naar, om strikt eerste rangs-diensten aan te bieden



GRAND-HOTEL HOMANN

BANDOENG

VOORNAAMSTE HOTEL TER PLAATSE

Ball-Room — Lobby — American Bar
Terrassen — Dagelijks Orchest

Directeur: Fr. J. A. v. ES

GRAND HOTEL
LEMBANG

4200 VOET — 25 MINUTEN VAN BANDOENG



BAR

UITGANGSPUNT VOOR HET MAKEN
VAN GROOTE EN KLEINE TOCHTEN.

|| PRIMA KEUKEN. ||

LEMBANGSCHE MELKERIJ
URSONE



OUDSTE EN GROOTSTE MELKERIJ
VAN BANDOENG EN OMSTREKEN



STEEDS MELK DISPONIBEL
à 25 CENT PER FLESCH



VEESTAPEL OFFICIEEL
TUBERCULOSE VRIJ BEVONDEN



STALLEN ONDER CONTROLE VAN DEN DIERENARTS
Dr. K. VAN DER VEEN.



TELEFOON LEMBANG No. 5 – BANDOENG No. 119.

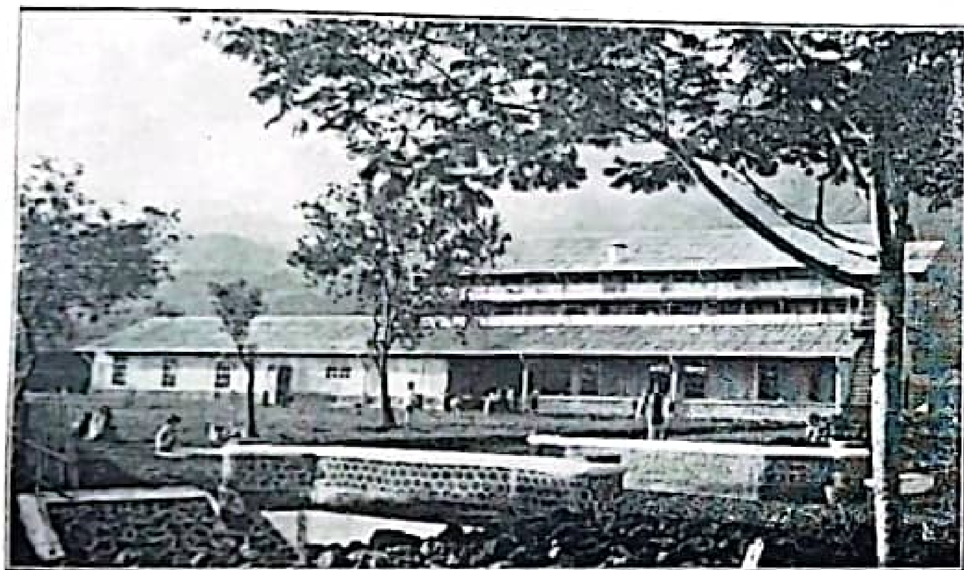
MACHINEFABRIEK

N. V. Technisch Bureau Soenda

BANDOENG



Onlangs opgeleverd aan de P. & T. landen:
Complete theefabriek op de Ond. „Boekanegara"



Van geheel onbrandbaar-materiaal, ijzer en
Tecton vervaardigd.
Binnen 7 maanden opgebouwd.

„RADIO-HOLLAND"

TANDJONG-PRIOK



HET IS NU DE TIJD OM AAN RADIO TE GAAN DOEN. WIJ HEBBEN VERSCHILLENDE ONTVANGTOESTELLEN IN VOORRAAD. .. ..
MAAKT GIJ UW ONTVANG-TOESTEL ZELF, WIJ HEBBEN DE ONDERDEELEN. .. ..



RADIO-HOLLAND

Agentschap A. K. I. Z.

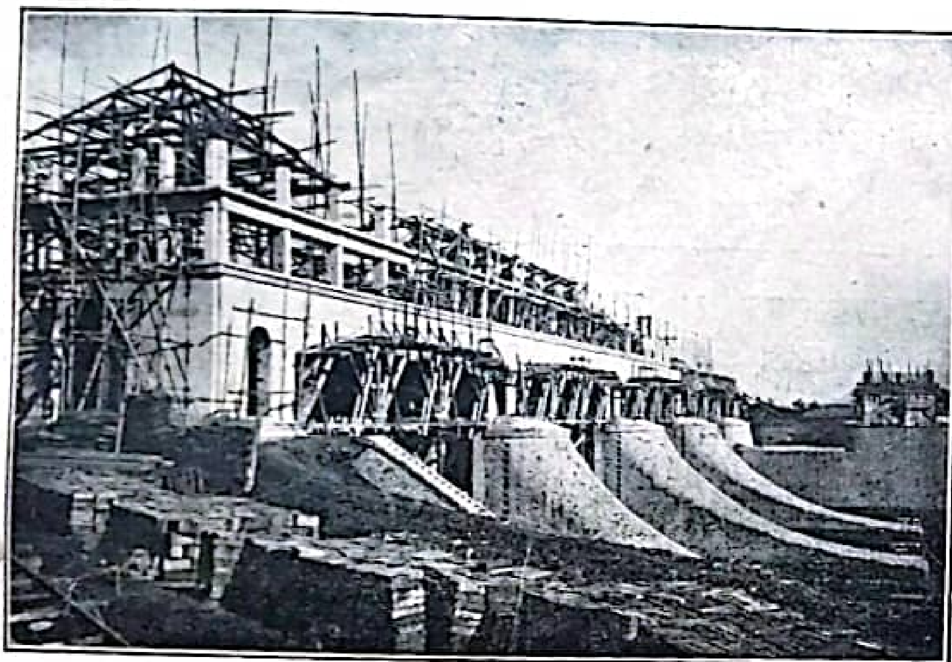
TAMBLONGWEG No. 28 – TELEFOON 227

BANDOENG

Aannemers-, Architecten- en Ingenieurs-Bureau

G. J. BEL

PRISE D'EAU IN DE TJITAROEM BIJ WALAHAN
KRAWANG — IRRIGATIEWERKEN
UITGEVOERD IN 1924 — 1925



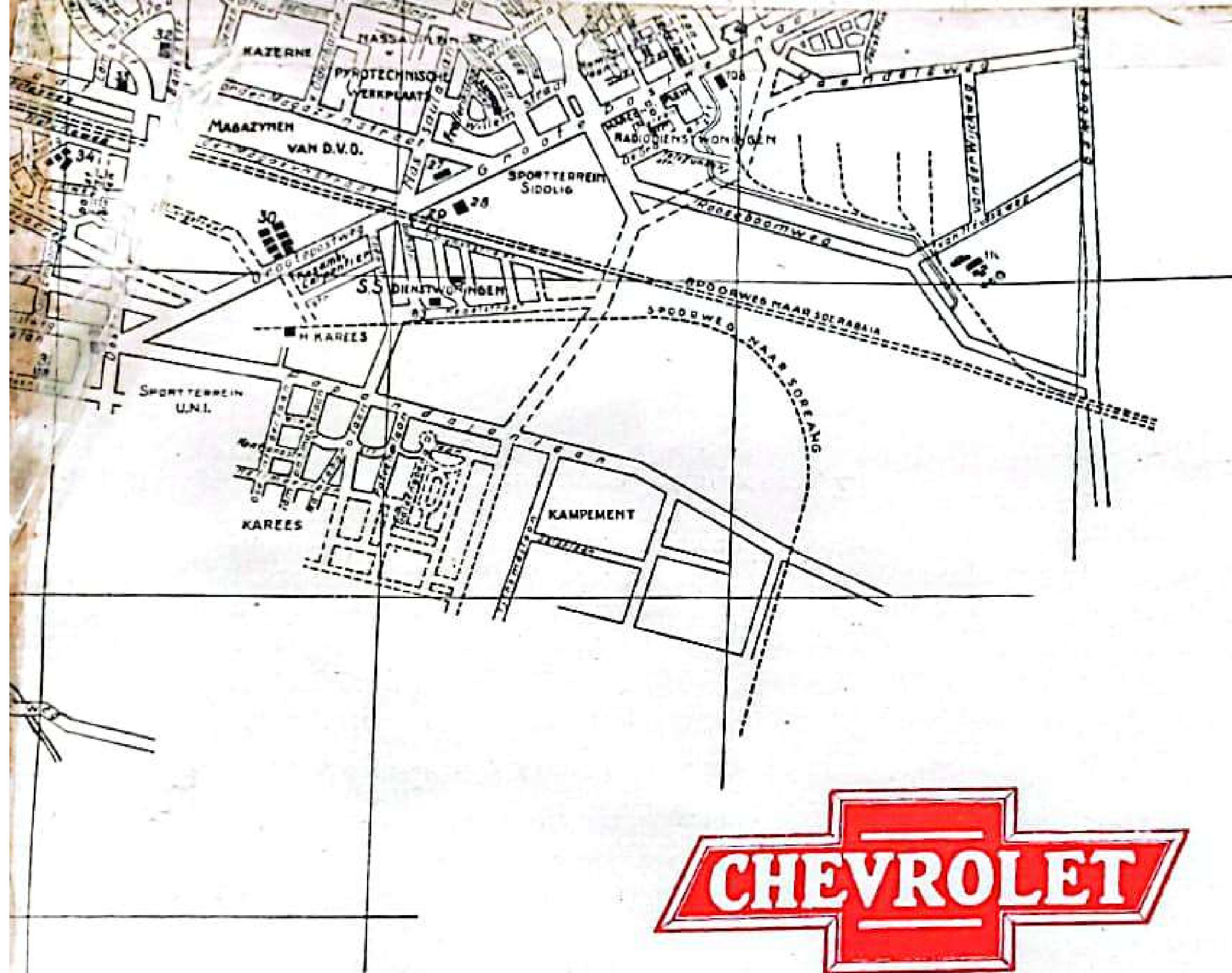
21,00 M.

BOUW- EN WATERBOUWKUNDIGE WERKEN
GEWAPEND EN ONGEWAPEND BETON

TELEFOON 873 — BANDOENG — MENADOSTR. 10

J. C. J. PISO

ARCHITECT
BANDOENG
ONTWERPEN
EN
AANNEMEN
TE KOOP
FRAAIE PERCEELEN
LAGE PRIJZEN



KAART VAN BANDOENG

SCHAAL 1:25000

59 Bureau W. en E.
60 Bureau Gewestelijke Werken
61 Kaartjes drukkerij S. S.
62 Hotel Preanger
63 Kantoor I. C. A.
64 Controleurswoning
65 Hotel „Wilhelmina"
66 Societeit „Concordia"
67 Factorij
68
69 Nillmij
70 Escompto
71 Post- en Telegraafkantoor
72 Gouv: Pandhuis
73 Misigit
74 N. I. Handelsbank
75 Hotel Homann
76 Residentiekantoor
77 Bureau Kadaster
78 Bureau B. O. W.
79 Bureau Irrigatie
80
81 Gouv: Inl: School
82 Kantoor Publieke Werken
83 Bureau Opname S. S.
84 Cursus Kadaster
85 Regentswoning
86 Afdeelingsbank
87 Gouv: Holl: Chin: School
88 Cursus voor hoefsmid
89 Gouv: Ontvanger
90 Chr: Holl: Inl. School
91 Gouv: Inl: School
92 Gouv: Inl: School
93 Gouv: Holl: Inl: School
94 Gouv: Inl: School
95 Politie Bureau en Landgerecht
96 Opl: School voor Inl: Ambtenar
97 Goederenloods S. S.
98 Jaarbeurs
99 2e H. B. S.
100 Technische Hoogeschool
101 2e M. U. L. O. School
102 Chr: Eur: School
103 Inl: Ambachtsschool
104 Technische School
105 Filiaal Postkantoor
106 Dep. v. Gouv: Bedrijven
107 Hoofdbureau S. S.
108 Centrale Tjihapit
109 R. K. Jongensschool
110 Gasfabriek
111 Hoofdbureau v. Politie

DE INDUSTRIE
EEN MODERN GROOTBEDRIJF
DULCINE

ILCINE is het allerfijnste Bak- en Braadvet, eveneens geschikt om in het algemeen gebruikt te worden bij het bereiden van spijzen, bijvoorbeeld tot het van groenten, het maken van sausen enz.

verkregen door het volgens een vrij omslachtig en nechanisch en chemisch procédé raffineeren van zui-kosolie en heeft door dat procédé alle vetzuren en e bestanddeelen verloren, tengevolge waarvan zij reageert en ook niet ranzig wordt, waarom zij voor :leinden verreweg de voorkeur verdient boven keuken-

kan de bus DULCINE gerust open laten staan. Zij iet ranzig Wanneer men ze in een schoon glas doet in heet water zet, bemerkt men dat zij, volkomen en, kristalhelder en kleurloos is en in dat opzicht r boven geïmporteerde Europeesche producten en ke.

hotels, hospitalen, scheepsmenages en andere groote gen geeft het gebruik van DULCINE, zelfs tegenover ntste keukenboter of margarine, eene zeer belangrijke ng.

banketbakkers en fabrikanten van droog gebak is het schatbaar hulpmiddel.

Alle gebak blijft, met DULCINE gebakken, langer g dan wanneer het met boter is bereid, hoeveel te meer wanneer het met vet is gebakken.

De prijs van DULCINE is lager ook zelfs dan die van meest inferieure zoogenaamde keukenboter.

Ook geeft DULCINE mooier korst.

Maar bovendien vergete men niet, dat boter altijd belangrijk gehalte aan water en zout bevat, welk gehalte vele gevallen tot 25 pCt. van het gewicht stijgt, zoodat r steeds een zekere hoeveelheid water en zout betaalt te boterprijs.

Daar het bij bakken en braden hoofdzakelijk aankomt het gehalte aan neutraal vet, volgt hieruit, dat men, DULCI gebruikende, altijd met een mindere hoeveelheid kan volsta Met het oog hierop zijn van belang de volgende twee vo schriften van de algemeene gebruiksaanwijzing:

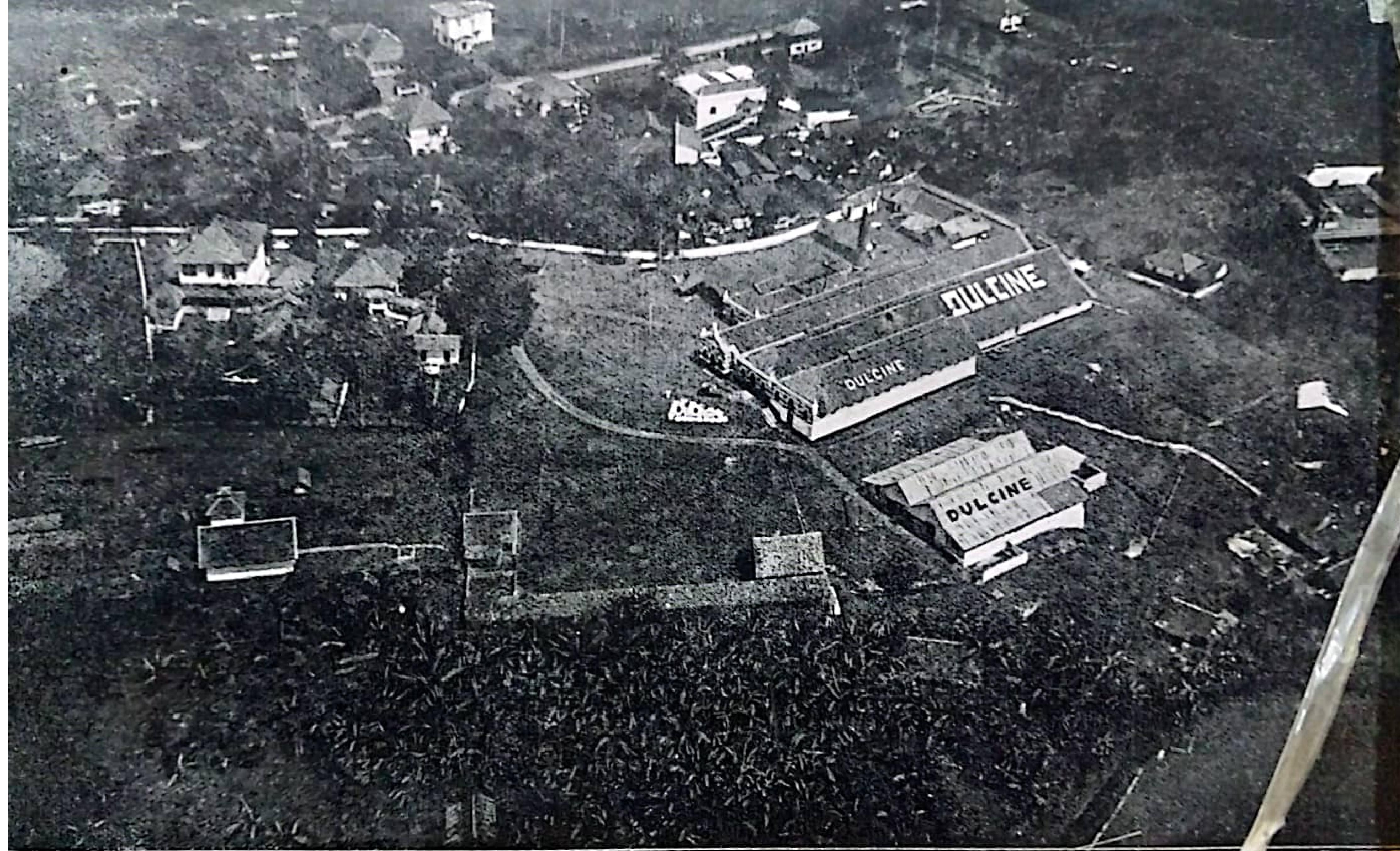
1. Neem bij het bakken of braden met DULCINE in pla van boter altijd bijna 1/4 minder dan men gewoon is v boter te gebruiken.

2. Omdat er in DULCINE geen zout is dienen alle spijze die met DULCINE gebakken worden, wat sterker worden gezouten.

In de warme kustplaatsen is de DULCINE vloeiba waarom het geraden is de busjes en bussen steeds in h deksel open te maken, daar er anders allicht van de kostelijk DULCINE verloren gaat.

DULCINE is overal verkrijgbaar.

Steunt de Nederlandsch-Indische Industrie.



LUCHTFOTO DULCINEFABRIEK.